

Tekst 12. Fenomenologie van het heilige (allerlei, 75 p.).

Inhoud

1. Fenomenologie en historische omstandigheden.....	2
2. Fenomenologie van het heilige.	4
3. Fenomenologie van het heilige (vervolg).....	6
4. Toedracht.....	8
5. Natuurlijke theologie.....	10
6. Gebed van een ingewijde in de Isismysteriën.	12
7. Shaftesbury's natuurhymne.	14
9. Jahwehreligie is eerst en vooral gewetensvol leven.....	18
11. Stoïsche natuurlijke religie.....	22
12. Deïsme(n).	24
13. Religie(s).	26
14. "Bij gebrek aan bewijzen".....	28
15. 'Primitieve' mentaliteit.	30
16. Magisme en religie.....	32
17. Primitieve folklore.....	34
18. Manisme(n).	36
19. Het wezen van magie.	38
20. Religie en secularisering.....	40
21. Een fetisj.....	42
22. De 'yidam' als een soort gedachtevorm.	44
23. Demonische 'totaliteit'.....	46
24. Hermes als 'aftrogelaar'.....	48
25. Uit de geest ontzet.	50
26. Ouija-bord en benaderingswijzen.....	52
27. Fragmenten uit de geschiedenis.-.....	54
28. Lotsworp o.g.v. beroep op een egregoor.....	56
29. Toverbeeldjes in middeleeuwse context.....	58
30. Gelijkenis en samenhang.....	62
31. Nachtelijke erotisch-magische bezoeken.	64
33. Lycanthropie (weerwolverij).....	68
34. De witte vrouw (autostop-vrouw).....	70
35. Boze doden.....	72
36. Heksenvervolging.....	74

1. Fenomenologie en historische omstandigheden.

Bibl. st.: M. Meslin, *Pour une science des religions*, Paris, 1973, 139/152 (*phénoménologie religieuse et Morphologie des phénomènes religieux*)

Steller wil positieve wetenschap. Daardoor is voor hem de fenomenologische methode een doorn in het oog. Wij verklaren nader.

Fenomeen.- Het direct gegevene is, indien het religieuze ervaring betreft, al wat heilig is.

Daarvan zoekt de eidetisch-fenomenoloog een algemeen begrip te vinden, ‘eidos’ geheten.

Een model.

G. van der Leeuw, *Phänomenologie der Religion*, Tübingen, 1956-2, zet uiteen hoe het sacraal begrip ‘vorst’ (‘koning’) aantrefbaar is in de vorstelijke gebruiken in Melanesië en Madagaskar, het getuigenis van de Scandinavische saga’s en de profeet Jeremias, het begrip ‘shogun’ in Japan en ‘imperium’ in Rome, de riten inzake de radjah in Borneo, het hoofd der Natchez, de ceremoniën aan het Frankische hof en aan het Engelse hof onder Karel II, het begrip “monarchische macht” tijdens het hellenistisch tijdvak en tijdens het Germaanse heilige Roomse rijk, de psalmen en Confucius, het Rijk van God in de Bijbel (o.c., 114/133 (*Macht und Wille im Menschen: der König*)).

Het verwijt.

Meslin stelt dat dit de in ruimte en tijd gesitueerde en dus, volgens hem, radicaal verschillende fenomenen herleiden is tot een kleinste gemene deler, versta: dat wat strikt identisch is in al de opgesomde fenomenen. Hij aarzelt niet deze doenwijze af te doen als een benadering van het absurde.

Zijn redenering.

1. Hij geeft toe dat het in al die gevallen gaat over sacraal vorstendom.
2. Doch “de werkelijk doorleefde waarden inzake heiliging van de macht (...) zijn algeheel bemaskerd”.

Volgens hem gaat het in al die gevallen niet om sacraal koninkdom maar om de historische omstandigheden die dat fenomeen begeleiden! Hij zegt in dat verband dat dat fenomeen “was en blijft een der grote dromen van de historische mens”. Indien men hem bij zijn woorden neemt, is een der grote dromen van de feitelijke mensheid niet het algemene fenomeen “heilig vorstendom” maar de singulier-concrete omstandigheden ervan!

Het verwijt.

Meslin gaat nog verder.- De eidetisch-fenomenoloog herleidt de historische fenomenen tot een gemene essentie maar juist daardoor stelt hij niet de vraag naar “de diepe oorzaak” van dergelijke sacrale verheffing van een gewoon mens tot sacraal vorst. “Wat toch de hoofdvraag waarop de fenomenologische analyse zou moeten uitkomen, is?”

Opm.. Vooreerst: de fenomenoloog zet uitdrukkelijk de oorzaken van een fenomeen tussen haakjes want hij beperkt zich tot wat direct gegeven (= fenomeen) is. Meslin blijkbaar kent dit allerelementairste aspect van fenomenologie niet!

Opm.. - Meslin bekritiseert wat van der Leeuw zegt inzake bekering. Deze definieert ze als ‘hergeboorte’. Meslin verwijst dan - zijn methode getrouw - naar de verschillende historische vormen van bekering om te besluiten dat van der Leeuw’ s analyse “echt summier” is. Weerom is het stel historische omstandigheden voor Meslin het essentiële alsof een mens zich bekeert niet om reden van een sacrale hergeboorte maar om reden van de historische omstandigheden die ze inkleden!

Om het in aristotelische termen uit te drukken: het wezenlijke voor de fenomenoloog is het algemene wezen (eidos) waarbij de toevalligheden (historische omstandigheden) tussen haakjes gezet worden; het wezenlijke voor een Meslin zijn de omstandigheden, waarbij het algemene wezen in de grond als een toevalligheid overkomt!

Meslin voelt het gevaar.

Op het einde besluit hij.- Sommigen denken dat het religieuze fenomeen moet gedefinieerd worden in zijn algemeen begrip (eidos); anderen menen dat datzelfde fenomeen “een product van de geschiedenis” is. Hij wil deze tegenstelling overschrijden door de wetenschap der religies te definiëren als “een totaal vak” dat in zich de verschillende benaderingen van het religieuze fenomeen opneemt

Daar zit natuurlijk waarheid in maar dat uitgerekend kent de fenomenoloog wel maar hij begint met het essentiële eerst te definiëren om daarna de toevalligheden in aanmerking te nemen.

2. Fenomenologie van het heilige.

Bibl. st. : -- M. Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1953;

-- M. Meslin, *Pour une science des religions*, Paris, 1973, 145/152
(*Morphologie des phénomènes religieux*).

Beginnen wij met een stelling:

“De werkelijkheid (versta: de feitelijke religies) paste niet meer in de kaders van de theorie (versta: religiewetenschappen). Het was dus aangewezen ze te veranderen.

Dàt is de gedragsregel van de wetenschappelijke doenwijze. Daarbij moet men tenminste steunen op de menswetenschappen en de sociale wetenschappen (geschiedwetenschap, sociologie, antropologie, aardrijkskunde, enz.)”. Aldus *J.-Cl. Ruano-Borbalan, La religion recomposée*, in: *Sciences Humaines*, Auxerre, 41 Guinlaouët 2003), 7, waarin steller erkent dat de religiewetenschappers van de jaren 1960/1970 die stelden dat de neergang der religies (o.g.v. verwereldlijking) onomkeerbaar was, zich minstens gedeeltelijk vergist hebben. Hun denkkaders moeten herzien worden. Zo luidt zijn besluit.

Eliade, de fenomenoloog, bekritiseerd door Meslin, de vakwetenschapper.

In tegenstelling tot b.v. van der Leeuw lijkt Eliade meer oog te hebben voor de historische situeringen van het heilige want hij wil de ervaring van het heilige als tegengestelde van het profane vatten “doorheen de totaliteit van de uitingen (van het heilige)” in de loop van de mensheidsgeschiedenis. De historische mens, verwickeld in singulier-concrete opgaven, zoekt de oplossing ervan in het heilige dat zich toont in een hele reeks ‘hiërofanieën’, d.i. feiten die het heilige direct erfahrbaar tonen. Wat Meslin, zijn historicisme getrouw, hem verwijt, is dat hij een universeel begrip ‘heilig’ dat gewoon boven het historische (versta: het dagelijkse) leven uitreikt, als wezen vooropstelt.

De kosmische boom.

Eliade, o.c., 17. - Indianen vereren een boom, Açvattha, als iets heiligs. Dat heet Eliade ‘hiërofanie’: het heilige toont zich. Dergelijke hiërofanie is historisch, d.i. in het dagelijkse leven verweven, en lokaal, d.i. enkel begrepen door de Indianen ter plaatse. Maar dezelfde Indianen kennen ook de kosmische boom als “axis mundi” (heelal). Maar deze hiërofanie treft men in alle oude culturen aan. Wat wel historisch maar niet lokaal en dus universeel is.

Heilig.

De Açvattha is een zich tonen van het heelal als ononderbroken hergeboorte. Maar juist daardoor is hij een singulier-concreet geval van de universele kosmische boom, al blijft dit lokaal.

Kritiek.

Meslin meent daarop een driedledige aanmerking te moeten maken.

1. Eliade is meer eidetisch-fenomenoloog dan historicus.- Hij herleidt de sacrale ervaring tot een ervaring van iets dat boven de historische omstandigheden - van Indianen b.v. - uitreikt. Meslin noemt dat 'meta-historisch'. M.a.w.: waar Eliade het heilige direct benadert in zijn wezen, daar benadert Meslin het langs de omweg van wat ermee samenhangt, nl. de dagelijkse omstandigheden waarin het heilige - in een wijboom b.v. - zich toont.- Eliade bovendien vergelijkt de lokale met de universele hiërofanie doordat het lokale model een toepassing is van het universele origineel, d.i. het algemene wezen (eidos) van het heilige.

2. Eliade stelt dat het heilige het tegengestelde van het profane is want voor hem komt het profane - uiteindelijk althans - als een begoocheling over. Daar waar het heilige echt werkelijkheid is, is het profane, d.i. de werkelijkheid voordat enige hiërofanie met haar levenskracht erin tussenkomt, een soort onwerkelijkheid die iedere uiteindelijke degelijkheid en betrouwbaarheid ontbeert.

Daarop reageert Meslin - typisch voor zijn vakwetenschappelijke afstandigheid inzake al wat heilig is - met "Is het heilige echt onherleidbaar tot iets anders?". Wat toch duidelijk het heilige dermate betwijfelen is dat het gevaar loopt gewoon de begoocheling te zijn, waar de historische omstandigheden het wezenlijke zijn! Dat verklaart zijn rabiate nadruk op het dagelijkse ten nadele van het heilige.

M.a.w.: Meslin stelt voorop dat enkel de historische omstandigheden de echte toegang zijn tot het sacrale, dat hij liefst herleidt tot "iets anders". Dit doordat hijzelf geen sacrale ervaring bezit.

3. Fenomenologie van het heilige (vervolg).

3. Eliade stelt dat er een grondig verschil bestaat tussen de archaische cultuur en de moderne. Hij neemt als modellen de voeding en het geslachtelijk leven (o.c., 40/42). De typisch moderne mens is er niet toe in staat het organische leven als een gewijde daad (Eliade zegt: “als een sacrament”) te doorleven. Denkwijzen als de psychoanalyse (S. Freud (1856/1939)) of het historisch materialisme (K. Marx (1818/1883)) meenden haar stellingen het zekerst bevestigd te zien in het belang van de rol die seksualiteit en voeding spelen in de cultuur der volkeren die men betitelt als “nog in de etnografische fase levend”.

Beide denkwijzen echter miskenden de betekenis die voeding en geslachtsleven hebben binnen dergelijke culturen. Die betekenis verschilt grondig van die die de moderne mens eraan geeft. Voor de moderne mens zijn het slechts fysiologische daden terwijl het voor de archaische mens rituelen zijn die de levenskracht, eigen aan het ‘leven’ in de sacrale zin, bemiddelen,- al zijn het ook voor de archaische mens om te beginnen fysiologische daden. Kracht en leven zijn ‘epifanieën’ (verschijningswijzen) van het heilige, begrepen als de ‘werkelijke’ werkelijkheid die zich in fysiologische daden toont.

Archetype.

Een ritus is binnen de sacrale cultuur stevast het nadoen van een toonbeeld (= archetype). “In die tijd” (denken wij aan “in illo tempore” waarmee de traditionele katholieke evangelielezing begon) stelden hetzij voorouders hetzij godheden of andere ‘hogere’ wezens een daad die én toonbeeld én levenskracht is voor alle volgende daden van dezelfde aard die mensen stellen. Het verhaal daarvan heet ‘mythe’, gewijd verhaal.- O.c., 350.

Polynesiërs verhalen: “In het begin” waren er enkel de ‘eerste’ wateren (versta: ‘oerwateren’, d.i. oorsprongswateren) in de heelalduisternis gedompeld. Vanuit de onmetelijkheid van zijn levensruimte uitte Io, de oppergod, de wil om uit zijn rust te treden: onmiddellijk daarop werd het licht. Io hernam: “Dat de wateren uiteengaan, dat de hemelen worden, dat de aarde worde!”. De wateren gingen uiteen, de hemelen en de aarde kwamen tot stand. Drie ‘toepassingen’, versta: herhalingen, beter: zicht- en tastbare tegenwoordig stellingen, kennen Polynesiërs waarbij men die mythe als archetype herhaalt, nl. de wijding der bevruchting van de baarmoeder (die daardoor én een fysiologische daad én een gewijde daad wordt), de wijding van de verlichting van lijf en ziel en de wijding van het sterven en andere daden.

De woorden waarmee Io schept, zijn dezelfde in de wijding van b.v. de bevruchting van de moederschoot zo dat zij Io’s wijdende levenskracht zicht- en tastbaar tegenwoordig stellen. Daardoor wordt het profane sacraal. Wat “in die tijd” of “in het begin” (van Io in het Polynesisch geval) was, is er telkens weer. Eliade heet zoiets “wat in de historische tijd is, wordt in de eeuwigheid gesitueerd”.

Meslin.

Volgens hem is dat de cyclische tijdsopvatting in de vorm van “de eeuwige terugkeer van hetzelfde (= de archetypische daden)”. De traditionele of archaïsche culturen die dichter bij de basisheiligingen staan dan de moderne, weigeren de geschiedenis niet zozeer door de wil om de tradities te bewaren dan door de wil om het profane te wijden door een archetypisch toonbeeld.

De typisch moderne mens is losgekomen én uit de tradities én uit de wijdingen der oermensheid. Dit betekent dat de moderniteit zich beperkt tot de ‘historische’ tijd, versta: het dagelijkse leven, met zijn ongewijd en dus het heilige leven missende wezensaard. Dit lijkt Eliade een teleurgang van fundamentele aard.

Terloops: deze zienswijze vertolkt zijn duiding van de verwereldlijking (secularisering).

Meslin betwijfelt dit.- Hij is er niet zo zeker van dat de archaïsche mens de historische tijd enkel beleeft als een voortdurende herhaling van oermodellen en dat hij zich niet zelfverantwoordelijk acht voor zijn eigen geschiedenis. Hij geeft toe dat Eliade gelijk heeft maar wat de archaïsche mens doet, is geen “simpel nadoen”!

En dan komt het weer: al is het zoals Eliade zegt, toch komt het aan de historische mens toe - en aan de historische mens alleen - om dankzij zijn wijdingen de orde der dingen, eigen aan zijn dagelijks leven, te doen duren en dankzij rituelen die hijzelf uitvindt, zijn dagelijks leven uit te bouwen. Die mens vlucht niet uit zijn historisch leven!

Opm.. - Weerom herduikt Meslin wat Eliade zegt, o.g.v. zijn secularisme.

4. Toedracht.

Bibl. st.: W. Brugger, Hrsg., *Philosophisches Wörterbuch*, Freiburg, 1961-8, 269 (*Sachverhalt*). Steller formuleert: “Onder ‘toedracht’ verstaan wij het object voor zover het aan een oordeel beantwoordt waarin het uitgedrukt is”.

Merkwaardig: steller voegt daaraan toe: “niet zozeer voor zover het object in het oordeel gedacht is als veeleer voor zover het onafhankelijk van de oordeelsgedachte bestaat”. Dit is klaar en duidelijk een subjectivering van het objectieve in het begrip ‘toedracht’! Want een toedracht is er met of zonder oordeel! Op zich! Steller preciseert.- Een toedracht bestaat er dus in dat bij een zijnde (werkelijkheid), dat door het onderwerp van de zin uitgedrukt wordt, een bepaling (kentrek), die door het gezegde uitgedrukt wordt, past.- M.a.w.: steller denkt de toedracht niet los van wat erover gezegd wordt.

Zo komt het dat hij ertoe verplicht is daaraan toe te voegen dat aan de ‘structuur’ (wijze van ineens zitten) eigen aan het oordeel niet iets gelijkaardigs beantwoordt in de werkelijke toedracht zelf. Het feit dat het gezegde bij het onderwerp past - hij heet dat “de identiteit van onderwerp en gezegde” - , bestaat enkel in ons denken, niet zoals het logisch transcendentalisme het voorstaat, “op zich”. Hij geeft een voorbeeld. Wanneer wij zeggen: “God is een geest”, beantwoordt aan deze uitspraak geen werkelijke betrekking tussen God en zijn geest zijn”.

Steller moet de denkfout gevoeld hebben want hij voegt aan zijn definitie toe “niet zozeer voor zover het object in het oordeel gedacht wordt als veeleer voor zover het onafhankelijk van de oordeelsgedachte bestaat”. Ofwel bestaat het object onafhankelijk van onze denkinhoud en is het een toedracht ofwel bestaat het niet onafhankelijk van ons denken en is het meteen iets subjectiefs, minstens gedeeltelijk maar dan is het geen echte toedracht meer!

Want bij ‘toedracht’ denkt men gewoonlijk aan wat onafhankelijk van ons reeds bestaat en zo door onze geest kan gevat worden, nl. als objectief gegeven. Wat inhoudt dat de toedracht “op zich” bestaat. Dat sluit iedere ‘veeleer’ en ‘veelmeer’ uit. In die zin heeft het “logisch transcendentalisme” gelijk. Maar dan een logisch transcendentalisme - versta: theorie die stelt dat de logische inhoud van een bewering de bewering zelf ‘overschrijdt’ (‘transcendeert’) - die niet verwacht tussen wat in onze geest is als psychologische daad, en wat buiten onze geest is, maar wel stelt dat het object zelf in onze geest aanwezig is als evident, d.i. direct gegeven (fenomeen) en dus “op zich”. Maar dat is fenomenologie.

Steller gaat door

Het taalgebruik dat zegt dat aan een waar ontkennend oordeel een op zich bestaande ontkennende toedracht beantwoordt, geeft tot misverstand aanleiding. Hij redeneert: het ontkennende oordeel- “De zaal is er niet” b.v. - is waar voor zover de erin bedoelde toedracht inderdaad niet bestaat, maar aan het ontkennen een “op zich zijn” toeschrijven is contradictorisch want het ontkennende bestaat enkel in onze geest.

Dergelijke redenering verraadt de subjectvering want het objectieve feit dat de zaal er niet is, is een objectieve afwezigheid die wij in de deelterm 'niet' uitdrukken. De zaal is er objectief niet en de zin die die toedracht verwoordt, zegt dat zij er niet is! Maar steller lijkt logisch transcendentalisme op te vatten zo dat aan de objectieve werkelijkheid een oordeelswerkelijkheid in woorden of symbolen beantwoordt.

Slotsom.

Steller denkt niet fenomenologisch: het object - fenomeen, d.i. dat wat zich onmiddellijk toont - is niet direct in zijn objectieve aanwezigheid gegeven in onze geest. Daardoor is het in onze geest niet "op zich" maar in de vorm van een uitspraak. Fenomenologisch is de uitspraak op zich enkel een woordelijke vormgeving van wat zij beweert inzake het op zich bestaande, onmiddellijk aanwezige object.

Opm.. - Steller zegt.- De zin " $2 \times 2 = 4$ " betekent niet dat ergens $2 \times 2 = 4$ werkelijk bestaan maar enkel dat het wezen van 2×2 noodzakelijk 4 behelst zo dat, indien ergens 2×2 verwerkelijk is, dan noodzakelijk ook 4 verwerkelijk is. Dat verraadt dat de uitdrukking " $2 \times 2 = 4$ " een op zich bestaande aantallenverhouding weergeeft die in symbolentaal afgebeeld wordt maar zo dat een op zich bestaande 'toedracht', eens tot evidentie gekomen, weergegeven wordt.

5. Natuurlijke theologie.

Aanleiding tot deze uiteenzetting is *J. Arnould, Epreuve et preuves de l'existence de Dieu ou l'actualité de la théologie naturelle*, in: *Le temps des Savoirs (Revue interdisciplinaire de l'Institut universitaire de France)*, 5 (*La preuve*), Paris, 2003, 15/38.- Doch vooraf enkele voorbemerkingen.

Theologie.

Bedoeld is de zo wetenschappelijk mogelijke doorgronding van de katholieke religie. Niet dat de andere theologieën geen betekenis hebben; wel dat ons standpunt het katholieke is.

God.

De term 'God' is bedoeld in de strikt monotheïstische zin van 'Opperwezen'. Het Opperwezen overschrijdt al wat als goddelijk opgevat wordt maar eindig (en dus in Bijbelse zin geschapen) is. Een louter veelgodendom (polytheïsme) zoals sommige postmodernen voorstaan, zit er dus niet in. Enkel de Bijbelse openbaringsreligie huldigt soeverein en zuiver zo'n monotheïsme, zoals *Deuteronomium 5:7* zegt: "Gij zult geen andere God hebben tenzij mij" (aldus Jahweh).

Natuurlijke theologie.

K. Leese, Recht und Grenze der natürlichen Religion, Zürich, 1954, zegt dit.- Helder en klaar brandt het "lumen naturale", het natuurlijk licht van het verstand, in de katholieke kerk. Leese haalt het Eerste Vaticaans Concilie (1869/1870) aan: "De heilige moeder de Kerk houdt eraan vast en leert dat God, oorsprong en bestemming van alle dingen, door het natuurlijke licht van het verstand vanuit de geschapen dingen met zekerheid gekend kan worden".

Deze stelling is een onderdeel van de "praeambula fidei", de vooropstellingen van het geloof. Andere door ons natuurlijk verstand kenbare en zelfs bewijsbare stellingen gelden Gods bestaan, de schepping van de wereld, de menselijke wilsvrijheid, de onsterfelijkheid der menselijke ziel. Dergelijke waarheden zijn basiswaarheden van de "natuurlijke religie" en zij gelden als "motiva credibilitatis", geloofswaardigheidsredenen, van het katholieke geloof. Zij zijn "rationes demonstrativae", bewijskrachtige redenen, voor de godgegeven waarheid van de katholieke kerk als bovennatuurlijke instelling. Wie ze ernstig neemt, pleegt "rationale obsequium", een rationele gehoorzaamheid, aan God. Zij maken de basis uit van de katholieke apologetiek (versta: geloofsverantwoording).

Natuurtheologie

Om van meet af aan klaar te zijn het volgende. - K. Leese pleit - overigens op zeer beredeneerde wijze - voor een natuurlijke theologie die de 'natuur' naar voren haalt in volgende zin. 'Natuur' betekent hierbij "de werkelijkheid buiten de mens (versta: de kosmos) en de werkelijkheid in de mens voor zover deze het gevoels- en driftenleven uitmaakt". Dit is het begrip 'natuur' van het vitalisme (levensfilosofie) sedert de Sturm und Drang in het spoor van J.-J. Rousseau (1712/1778) met zijn "Terug naar de natuur" en vooral J.G. Herder (1744/ 1803), later gevolgd door Fr. Schleiermacher (1768/1834).

Het overigens door de romantiek overgenomen vitalisme reageerde tegen het toenmalige rationalisme dat de wetenschappelijke en moraliserende rede centraal stelde. J.W. Goethe (1749/1832) maakte in zijn jeugd een vitalistische periode door.

Terloops: erotiek en seksualiteit krijgen in deze perspectief een religieuze betekenis. De openheid voor het kosmische en het vitale blijft een constante .. - Doch daarmee bevinden wij ons wel in een 'natuurlijke' (dankzij de natuurlijke vermogens bereikbare) theologie maar de nadruk ligt wel degelijk buiten de klassieke katholieke en zelfs Bijbelse theologie, die dicht bij de stoïsche theologie en de verlichtings-theologie situeerbaar is.

De natuurtheologie is wel negatief voorbereid door het protestantisme dat in het spoor van de heftige kritiek van M. Luther (1483/1546) en J. Calvijn (1509/1564) de natuurlijke rede als zeer ontoereikend duidde op grond van de in de Bijbel verkondigde zondeval en de daaruit volgende erfzondigheid van het natuurlijk verstand. Het protestantse natuur- en redepessimisme steekt inderdaad scherp af tegen het natuur- en rede-optimisme van de stoa, de verlichting en de traditionele katholieke theologie.-

Besluit.- Hiermee krijgt ons onderwerp een bijbetekenis die niet zonder grondig belang is.

6. Gebed van een ingewijde in de Isismysteriën.

Bibl. st.: K. Leese, *Recht und Grenze der natürlichen Religion*, Zürich, 1954, 192f.- Wij geven eerst de tekst.

Heilige, nooit rustende helpster van het mensengeslacht, welwillende begunstiger der stervelingen, gij toont moederlijk erbarmen aan alle ongelukkigen. Geen dag, geen nacht, ja, niet het kleinste ogenblik verstrijkt zonder enige genadevolle daad van uwentwege hetzij dat gij op zee of te lande mensen beschermt hetzij dat gij 's levens stormen stilt (...). Uw redding maakt los uit de onontwarbare draden van het lot, kalmeert de storm van het onheil en remt de schade berokkenende loop der hemellichamen. - U hebben de godheden van de hemel en de onderwereld lief. Gij veroorzaakt de wenteling van de aardbol en het licht der zon. Gij heerst in het hemelruim en zijt thuis in de tartarus (versta: onderwereld). Uw gebod wordt door de sterren gehoord, het wordt door de terugkeer der tijden ingevolgd, de godheden verheugen er zich in, de elementen staan in zijn dienst.

Op uw wenk ademt de wind, brengt de wolk voedselbrengend water, ontkiemt het zaad, groeit de kiem. Om reden van uw majesteit beeft de vogel in zijn vlucht door het luchtruim, het wilde dier in zijn dwaaltocht doorheen de berg, de slang loerend in haar hol, Leviathan (versta: een mythisch zeemonster) in zijn zwemtocht diep in de zee.- Ik ben te zwak van geest om u op waardige wijze te prijzen, te arm aan bezit om u offers te brengen. De vloed van mijn taalgebruik reikt niet toe om uit te drukken hoezeer ik uw verhevenheid ervaar. Daartoe reiken - en reikten - ook niet toe een duizendvoudige mond, duizend tongen en een nooit moe wordende ononderbroken reeks lofprijzingen. Gevolg: ik wil - enkel dit kan een vroom en overigens arm mens - alleen dit doen: uw goddelijk aanschijn en uw heilig wezen wil ik diep in het schrijn van mijn hart bergen en steeds voor ogen houden.

Deze tekst is een uittreksel uit *Metamorphoses* XI:25 van *Lucius Apuleius* (125/180), een Latijns platonisch denker en retor. Een andere naam voor dat werk is *De gouden ezel*. Het werk is immers een roman waarin de lotgevallen van de held verhaald worden. Hij verandert op zeker ogenblik in een ezel door zwarte magie. Dankzij de levenskracht van Isis, oorspronkelijk een Egyptische godin die in de late oudheid over heel het Romeinse rijk vereerd werd, wordt hij weer mens. Hij wordt wijman van de godin. Wat men heet "de mysteriën van Isis" komen door in de structuur van de roman. 'Mysterie' betekent "geheime religie", beperkt tot ingewijden die - om zich uit de nare lotgevallen die het aardse leven met zich brengt, te bevrijden - een rituele dood en verrijzenis doormaken. Het werk ademt reactie tegen het laat-antieke scepticisme uit en getuigt van de rijzende invloeden van oosterse - vooral Egyptische - oorsprong.

Leese die in 1934 *Die Mutter als religiöses Symbol* schreef, ziet in de tekst dit.- De aarde kan met de moeder vergeleken worden, kan met het psychische wezen van de moeder versmolten worden. Maar er is meer mogelijk: als "Moeder Aarde" kan zij tot religieus zinnebeeld worden doordat de aarde en de moeder als 'krachtveld' (versta: plaats waar levenskracht doorkomt) van goddelijke openbaring doorleefd worden. Meer nog: de Aardmoeder wordt tenslotte tot een alles doordringende en

alomvattende Heelalmoeder. - Dat heet Leese “religieus symbool”.

Dat de tekst uit *De gouden ezel* - een werk dat sedert de Renaissance heel wat nawerkingen beleefde - zoiets uitstraalt, is zeker maar in laat-antieke zin. Men ziet Apuleius, die klaarblijkelijk een stukje van zijn eigen leven in de roman verwerkte, Isis vereren alsof zij God zelf was als heelalschepper en -beheerser.

Kritiek.- Vooreerst: de aarde is om te beginnen een planeet; de moeders der mensen zijn gewone mensen. Pas een sacraliserende ‘doorleving’ verheft beide tot ‘heilige’ wezens. Maar welke werkelijkheidswaarde heeft dergelijke ‘doorleving’? Wel staat vast dat, indien ernstig vereerd - en dat gebeurt nog heden, zelfs door intellectuelen - Isis een machtvolle figuur is maar als naturalistische godin tweesnedig, goed-en-kwaad stichtend.

7. Shaftesbury's natuurhymne.

Bibl. st.: K. Leese, *Recht und Grenze der natürlichen Religion*, Zürich, 1954, 226f..

J.G. Herder (1744/1803) heeft de *Natuurhymne* van A.C. Shaftesbury (1671/ 1713) in het Duits omgedicht. Ons belangt niet het poëtische aan, wel de denkbeelden. Wij geven eerst de tekst.

Ontvangt mij, akkerland! Heilige wouden, neemt de trekker die het stadslawaai ontliiep, op die hier in uw schaduw rust zoekt en verkwikking. Sta ze hem liefvallig toe.- Heil zij u, groene vrolijke landouwen! Heil! Plekken vol stille zegen! En u, met tover en sieraad bekroonde verten, heil u en al wat in u leeft! - Gij, verwijl van gelukzalige mensen die, onttrokken aan de nijd, los uit de verdwazing, hier in onschuld stil en blij en opgeruimd leven en U, grote natuur, aanschouwen.- Natuur! Gij, onder schonen de schoonste, gij, goedaardige! Alles hebt gij lief, waard als gij zijt door allen geliefd te zijn, algeheel goddelijk, vol wijsheid, vol bevalligheid, van al wat verheven is, de hoge inhoud.- Vriendin van de Godheid, wijze vertegenwoordigster van de voorzienigheid, of - Schepster, Schepper zelf? - Schepper, zie, ik kniel neer en bid, ik aanbid u in de heilige ruimte - van de hoge tempel.

Van u, Verhevene, is dit zwijgen; van u deze begeestering die mij, ofschoon in onharmonisch klinkende tonen, tot zingen drijft.- Eenstemmigheid, orde der wezens en heealharmonie die in u opgaat, ondoorgrondelijke, stromende bron van al wat schoon is, zee van volmaaktheid. - In uw volheid wortelen alle gedachten, verliezen de vleugels der fantasie hun glans, zonder einde of oever, overal middenpunt, nergens omtrek.

Telkens wanneer ik erop uitging, keerde ik in mijzelf terug van mijn nietigheid, doordrongen van uw oneindigheid. En waag ik het toch nog u te doorgronden, afgrond der gedachten? - Om u te kennen, eeuwige schoonheid, om u hartig lief te hebben, smachtend u te benaderen, daartoe hebt gij mij geschapen en mij streven en wil gegeven. Geef mij toch krachten! Wees mijn bijstand! Wanneer ik in de doolhof der schepping aan het vorsen ben, leid gij de vorser, die mij met geest en liefde vervuld hebt. Leid zelf degene die liefheeft, tot u.

Shaftesbury behoort tot de Engelse moralisten. Te midden van de redetwisten op het einde der XVII-de eeuw omtrent moraal en religie verdedigt hij de autonomie van de ethiek tegenover de religie en de politiek. Hij steunt de moraal op "het morele gevoel". Al wat de harmonie der persoonlijkheid dient, is moreel goed. Hij vereenzelvigd moraliteit en schoonheid en koestert een esthetische kijk op wereld en leven.-

Tegen Th. Hobbes (1588/1679) in stelt hij dat de natuurtoestand van de mens niet als grondkentrek reine zelfzucht vertoont, want die zelfzucht wordt begeleid door natuurgegeven neigingen tot sympathie en maatschappelijk medeleven. Daaruit ontstaat het innerlijke, directe "morele aanvoelen" van wat goed en kwaad is. Het morele aanvoelen bevat zin voor orde, harmonie, evenwicht. Gevolg: het

gewetensvolle aanvoelen loopt ineen met het esthetische aanvoelen van al wat schoon is.

Het begrip 'genie', d.i. spontane, intuïtieve en scheppende aanleg, werkt na in Lessing's *esthetica* en in Kant's *Kritik der Urteilskraft*.

Shaftesbury's nawerking was zeer groot en diepgaand, ook buiten Engeland. Zijn natuuropvatting - de natuur als een in zich rustend geheel dat levend gemaakt wordt door een erin aanwezige 'vorm' (versta: wezenheid) - beïnvloedde Herder, zoals blijkt uit bovenstaand gedicht, en Goethe. Verder ondergingen Voltaire, Rousseau, de Duitse klassiek en romantiek Shaftesbury's invloed.

Opm.. - Wat betreft bovenstaand gedicht inhoudelijk het volgende.- Het is een dithyrambe, d.i. een zeer gevoelsgeladen dichtwerk. Daarvandaan de jubelende opstapeling van bijvoeglijke naamwoorden en lovende zelfstandige naamwoorden. Voor menigeen onder ons overdreven natuurlijk, maar typisch voor een moderne, in de grond sterk door rationalisme beïnvloede versie van naturalistisch opgaan in de natuur van dewelke enkel de schone (esthetische) en goede (morele) kanten naar voren komen. God als schepper wordt erkend maar het lijkt in dit gedicht twijfelachtig of hij boven de vergoddelijkte natuur uitreikt. Het klinkt in alle geval eerder pantheïstisch en zeker niet strikt Bijbels

8. Naturisme en demonisme.

Bibl. st.: *K. Leese, Recht und Grenze der natürlichen Religion, Zürich, 1954, 295ff.. –*

Steller is een principieel verdediger van natuurreligie doch met het noodzakelijke christelijke voorbehoud. Wij staan stil bij zijn bedenking: “In hoever is christelijke geloofshouding (...) voor de natuurvroomheid van betekenis?”.

Het verloop der natuur als werkelijkheid buiten de mens en buiten zijn verstandelijk-rationeel aspect in hem is nooit zomaar openbaring van God zoals het christendom hem opvat. Dat verloop is niet heilig in de Bijbelse zin maar het kan in de zo begrepen zin heilig zijn. Ziedaar Leese's stelling. Wij volgen hem even in zijn bewijsvoering.

Christendom scherpt de blik voor de demonieën in het naturisme. Onder ‘demonie’ verstaat steller dat wat in natuurreligie antigoddelijk-afbrekend, ja, satanisch is.- Omgaan met de elementen der natuur, met de planten en de dieren, vooral met onszelf en onze medemensen laat ons gewaarworden dat de ‘natuur’ (in de mens weliswaar meestal o.l.v. zijn verstand en wil) een aspect vertoont dat griezelijk, afgrijzen, wreedheid, onbarmhartigheid (parasitisme, strijd om het overleven) omvat. Dát niet willen zien is niet enkel een teken van gebrek aan oprechtheid maar bovendien van onmiskenbaar gebrek aan christelijkheid.-

In deze termen drukt Leese zich uit! Hij is zonneklaar: “Binnen een christelijke geloofshouding is natuurmystiek (versta: natuurreligie) zonder het bidden van “Kom, Heilige Geest, Heer God, niet denkbaar” (o.c., 296).

Oud testament.

Het religie- en wereldhistorisch model in grote stijl van het feit dat de natuur en met haar de natuurvroomheid in demonisering vervallen kan en meteen in de hoogste graad (in de Bijbelse zin) onheilig wordt, toont de confrontatie van de Israëlitische Jahweh met de Kanaanese Baal. De Semitische religie in Voor-Azië was er een van akkerbouwers en wijngaardeniers. Oppergod was Baal. Hij genoot in de gedaante van vele lokale Baal' s een eredienst als “Heer of Bezitter van vruchtbare dingen” zoals bomen, bossen, bronnen, vijvers, meren, rivieren. Die eredienst speelde zich bij voorkeur af op heuvels en bergen, op ‘offerhoogten’ onder de vrije hemel. De gaven waren vruchten en opbrengsten van de streek.

Gedenkstenen in de vorm van een wijfallus nevens een altaar opgericht verzinnebeelden de scheppende levensenergie, ja, de zicht- en tastbare tegenwoordigheid van Baal zelf.- Bij iedere Baal hoorde een ‘Asjera’ (Fenicisch: Astarte; Babylonisch: Ishtar; Zuid-Arabisch: Athar of Atargatis) als vrouwelijk complement. Deze was de godin van de plantaardige en dierlijke vruchtbaarheid en van de menselijke seksualiteit en wel als harmonie der tegengestelden: zij deelde leven uit maar vernietigde het ook.- Zinnebeeld van Baal was de jonge stier terwijl een naakte vrouw die haar borsten omklemt, de Asjera uitbeeldde. ‘Asjera’ heet ook de houten wijpaal die de boom als bron van de vruchtbaarheid der ‘natuur’ vertegenwoordigt.

In dienst van het oerkoppel stonden ‘gewijde’ mannen en vrouwen die zich in heiligdommen aan seksuele rituelen overleverden in dienst van (versta: als zicht- en tastbare tegenwoordigstelling van) Baal en Asjera. Wijn drinken, dansen op roesverwekkende muziek, wild-extatische vieringen begeleidden het eigenlijke offer en het erbij horende offermaal. Men heet die religie dan ook ‘orgiastisch’.

Jahwehgelovigen ondergingen regelmatig de bekoring zich aan Baalsreligie te bezondigen (wat ‘overspel’ heette). Doch “een gebeurtenis van tot op heden onoverzichtelijke draagwijdte deed zich voor” (o.c., 298): “De in de Jahwehreligie doorgedrongen Baalserdienst is door de oudtestamentische profeten in zijn demonie blootgetrokken en overwonnen geworden”.

Inderdaad: voor de profeten (vanaf Amos rond -750) is ‘heilig’ niet los te maken van ‘gewetensvol’ (wat de ware draagwijdte van de openhang van de decaloog toont). Dit is een religie-historische revolutie

Leese.

Een natuurmystiek die het ‘ethos’, de hoge moraal, van de Bijbel niet recht laat wedervaren, is voor de oudtestamentische en meteen ook voor de nieuwtestamentische religie radicaal onaanvaardbaar.

Opm.. - Samenvatting van die tegenstelling is vanaf het Boek Genesis het koppel “vlees/ geest”, versta: “naturisme/ Jahwehreligie”.

9. Jahwehreligie is eerst en vooral gewetensvol leven.

Bibl. st. : K. Leese, Recht und Grenze der natürlichen Religion, Zürich, 1954, 298f

..

Steller haalt enkele teksten aan die bewijzen dat in de VIII-ste eeuw voor Christus de Jahwehreligie, geconfronteerd met het toenmalige naturisme, een revolutie ontkent.

Amos.

Deze herder, geroepen door Jahweh, treedt op onder koning Jeroboam II (-783/-743). Hij laat God aan het woord: “Ik haat, versmaad uw vieringen (..). Uw spijsoffers weer ik af en uw kalveroffers bekijk ik niet eens. Weg van mij met het lawaai van uw liederen want het spelen op uw harpen zegt mij niets!- Het water van het recht, het gewetensvol leven als een eeuwige stroom: laat ze opborrelen!”. (5:21/24).

Men ziet de tegenstelling op de wijze van een mens van te lande uitgedrukt.

Osee (Hosea).

Deze tijdgenoot van Amos komt heftig op tegen “het overspel” dat Israëlieten plegen in het heiligdom in Bethel waar men Jahweh als een baal vereert. In *Os. 6:6* laat hij Jahweh aan het woord: “Geen slachtoffers! Liefde wil ik! Geen brandoffers! Godskennis!”. Let wel: ‘kennis’ betekent in de Bijbel “intieme omgang met”. Osee is de eerste die de verhouding “God /Israël” vertaalt in huwelijks termen van “man/vrouw”.

Isaias (Jesaia).

In -740 wordt hij in de tempel te Jeruzalem door God opgeroepen om de afbouw van Israël en Juda aan te kondigen als gevolg van schijnreligie.-

Is. 1:11/17.-

“Wat kunnen mij, Jahweh, uw talloze offers schelen? Verzadigd ben ik van brandoffers van rammen en van het vet van mestkalveren! Aan het bloed van stieren, lammeren en bokken beleef ik geen genot! Wanneer gij (het heiligdom) binnenkomt om “mijn aanschijn te aanschouwen”(versta: met mij in rechtstreeks contact te treden), wie heeft dan van u gevraagd mijn voorhoven te vertrappelen? Houdt er toch mee op mij zinloze offers te brengen, want zij zijn voor mij een onverdraaglijke rookwalm! Nieuwe maan, sabbat, bijeenroepingen voor samenkomsten: ik kan schijnheilige plechtigheden niet uitstaan! Uw processies en feestdagen: ik haat ze hartig. (...). Als gij de handen verheft, keer ik mijn ogen van u af. Al bidt gij nog zoveel, ik hoor het niet eens! Want uw handen druipen van het bloed. - Wast U, reinigt u! Weg met uw gewetenloze daden! Uit mijn ogen ermee! Houdt met gewetenloosheid toch op. Leert goed handelen en zet uw zinnen op recht. Drijft wie geweld pleegt, binnen zijn grenzen. Op het gerecht sta de wees bij en pleit ten voordele van de weduwe”.- Het bloed waarvan de handen druipen, is het bloed van onschuldigen dat met dat van de slachtoffers vermengd werd. De wees en de weduwe behoren tot de economisch zwakkeren voor wie de profeet opkomt.

Mikeas.

Tijdgenoot van Osee en Isaias.- *Mi 6:6/8.*- “Met wat zal ik mij voor Jahweh vertonen, mij diep neerbuigen voor God in den hoge? Zal ik met brandoffers voor hem verschijnen, met eenjarige kalveren? Zal Hij smaak vinden in duizenden rammen, in het plengen van beken olie? Zal ik mijn eerstgeborene moeten offeren als losprijs voor mijn misdaad, de vrucht van mijn lijf als zoenoffer voor mijn ziel? - Wat goed is, wat Jahweh van u verwacht, werd u, mens, ingeprent. Recht verschaffen,- niets anders! Uw zinnen zetten op wat goedheid is. Van uw grenzen bewust in Gods tegenwoordigheid leven”.

Commentatoren beweren dat Amos de nadruk legde op recht, Osee op goedheid en Isaias op grensbesef.

Jeremias.

Rond - 650 wordt hij geboren, iets meer dan een eeuw na Isaias. De traditie die stelt dat de tempel onschendbaar is, ergert hem, want hij beweert dat Jahweh de tempel kan verlaten. De reden.- *Jer. 7:9/11.*- “Wat! Stelen, moorden, echtbreuk plegen, meened zweren, Baal wierook offeren, godheden die gij niet kent, achterna lopen en dan u komen tonen voor Mij in dit huis (de tempel), dat mijn naam draagt, en beweren: “Hiermee zijn wij in veiligheid” om (onmiddellijk) daarop al die griezels voort te zetten! Is dan toch in uw ogen dit huis dat mijn naam draagt, een rovershol geworden? Ik in ieder geval zie het zo! - Zo spreekt Jahweh”.

In *Matth. 21:13* herneemt Jezus, geconfronteerd met de handelspraktijken in de tempel, de uitdrukking: “Er staat geschreven: “mijn huis zal’ gebedshuis’ heten” Maar gij maakt er een rovershol van.

10. Theïsme(n).

Bibl. st. : W. Brugger, Hrsg., *Philosophisches Wörterbuch*, Freiburg, 1961-8, 325 (Theïsmus).

Vermelden wij terloops *Th. van Baaren, Doolhof der goden*, Amsterdam, 1960, waar ‘theïsme’ heet “voorstelling der goden als persoonlijke wezens die wereld geschapen hebben en onderhouden”. Dit is blijkbaar een religiehistorische definitie: men treft inderdaad culturen aan waarin een of meerdere godheden als persoonlijke wezens geduid worden als scheppend en onderhoudend. Toch is deze duiding niet de frequentste.

De leer die stelt dat een persoonlijke, heelaloverstijgende God dankzij een scheppingsdaad het heelal uit het niets (buiten Hem) tot bestaan bracht, heet ‘theïsme’.- A. Lalande, *Voc. technique et critique de la philosophie*, PUF, 1968-10, 1123 (Théïsme) zegt: “De leer die het bestaan van een persoonlijk God als oorzaak van de wereld vooropstelt, is theïstisch”.

P. Foulquié/ R. Saint-Jean, *Dict. de la langue philosophique*, PUF, 1969-2, 723, zegt: “Leer die het bestaan van een enige, persoonlijke en van de wereld onderscheiden God aanvaardt”. Zij is het tegengestelde van pantheïsme (God valt met het heelal samen), polytheïsme (veelgodendom) en atheïsme (godloochening).

Eigenaardig: P. Poupard, *dir., Dict. des religions*, PUF, 1984, vermeldt de term niet eens!

Polytheïsme stelt een meervoud van ‘goddelijk’ geheten wezens voorop en veelal zo dat zij onder de heerschappij van een oppergodheid leven. Het is hierbij duidelijk dat ‘goddelijk’ in de bredere zin gebruikt wordt.

Henotheïsme is een polytheïsme dat, niettegenstaande de veelheid der godheden, zich in gebed en eredienst tot de éne God wendt alsof Hij de enige God is.

Terloops: heel wat syncretismen die b.v. christendom met polytheïsme combineren, zijn henotheïstisch.

Monotheïsme

Monotheïsme verschilt daarvan doordat het in leer en eredienst de éne God vooropstelt nevens wie geen andere ‘godheid’ mogelijk is. Hierbij wordt de term ‘goddelijk’ in een veel striktere betekenis aangewend, nl. in de opperwezenlijke zin. Inderdaad: ‘Opperwezen’ houdt in dat God strikt oneindig verheven is boven al wat Hij schept.

Deïsme

Deïsme ontkent in zijn ‘God’ Gods ononderbroken scheppende activiteit in de schepping, zijn voorzienig beheersen ervan alsook de mogelijkheid door openbaring en wonder op buitengewone wijze tussen te komen. M.a.w.: de deïstische ‘God’ is een wereldvreemde God die ver en onwezenlijk is. Daardoor verschilt deïsme grondig van theïsme.

Pantheïsme

Pantheïsme stelt dat 'God' dermate één is met het heelal dat hij er mee samenvalt. Het theïsme daarentegen stelt dat, indien God opperwezenlijk is, Hij grondig verschilt van zijn schepping en een diepe kloof Hem ervan scheidt. Wat niet belet dat Hij tegelijk, juist doordat Hij zo 'verheven' (verschillend en gescheiden) is, zo intiem en in het geschapene in diens wezenseigen bestaan en leven niet hinderend alom aanwezig is. Wat in het pantheïsme ook opvalt, is dat God als persoonlijk wezen vervaagt tot een soort begeleidingsverschijnsel.

Dualisme

Dualisme stelt dat nevens 'God' een hem evenarende werkelijkheid bestaat die het kwaad en de materie geschapen heeft. Het strikt metafysische dualisme verklaart de eindigheid en het kwaad door een voor die twee verantwoordelijk 'beginsel' of 'werkelijkheid' voorop te stellen die nevens God eeuwig bestaat en Gods heelalschepping en -beheersing voortdurend tegenwerkt. In Plato's filosofie is dat een soort eeuwige materie die voor eindigheid en kwaad vatbaar maakt. In het manicheïsme is die tegenwerkelijkheid een boosaardige tegenspeler van de goede God.

Men ziet het grondig onderscheid tussen het dualisme en het theïsme. Dit laatste acht een evenwaardige tegenwerkelijkheid met zijn begrip 'God' radicaal strijdig.

Naturisme

Naturisme - ook wel naturalisme - b.v. in de vorm van falluseredienst, zoekt 'God' in de natuur, b.v. als voortbrengend of barend wezen in de fallus en de vulva. De hogere macht, die de natuurreligie vereert in de fallus of de vulva of in de hele zicht- en tastbare natuur, heet dan 'goddelijk' in de zin van "hoger of verhevener dan de vele aardse dingen". Meestal is de godheid in het naturisme een voorouderfiguur die de vruchtbaarheid verzekert. - Het theïsme erkent Gods werking ook in de natuur maar als oneindig erboven verheven.

11. Stoïsche natuurlijke religie.

Bibl st.: *K. Leese, Recht und Grenze der natürlichen Religion, Zürich, 1954, 15/28.*

De stoa begint met Zeno van Citium (-336/-264) en duurt tot in de tweede eeuw na Christus.

Axiomatiek.

De logica der stoïci stelt waarneming voorop waaruit aan alle mensen gemeenschappelijke basisbegrippen moeiteloos oprijzen. Zij zijn ‘prolèpseis’, vooropstellingen. God en enkele van zijn kentrekken, het gewetensvolle en enkele gewetensvolle gedragstypes, sedert Cicero (-106/-43) ook het besef van onsterfelijkheid vormen de drieklank der axioma's.

De kosmologie.

Heraclitus (-535/-465), de aartsvader van de stoa, stelt dat het heelal geleid wordt door de ‘Logos’, het goddelijk heelalverstand. Dat heelal is levend, bezielde, rationeel, geestbegaafd. Het worden en vergaan der dingen wordt zodoende logisch beheerst.

De theologie.

God zoals de stoa hem opvat, is een onsterfelijke, rationele, volmaakte denkende geest die grondig gewetensvol en gelukkig is. Als scheppende alvader is hij voorzienigheid. Hij draagt vele namen: Zeus, Hera, Athene, Hephaestus, Poseidon, Demeter.- Zo zegt Zeno: “De alomvattende wetmatigheid die in het juiste denken bestaat en alles doordringt, is hetzelfde als Zeus, de bestuurder der heelalorde”.- Het klinkt pantheïstisch maar laat plaats voor een persoonlijk gedachte God.

De ethiek.

De alom aanwezige Logos is tegelijk de alle wezens in geweten bindende zedenwet, zoals Heraclitus het reeds leerde. Goed en kwaad, recht en onrecht op grond van het natuurrecht tonen God als aanwezig in alle mensen. Recht steunt niet op menselijke mening of instelling maar op “Zeus en de alom aanwezige natuur”, zoals Chrysippus (-280/-207) zegt.

De grondregel van de stoa luidt dan ook: “In overeenstemming met de natuur leven”. Wat erop neer komt dat men in overeenstemming met de Heelallogos, het Heelalverstand, leeft. Natuur en verstand vallen samen.

Het doel van het gewetensvolle leven heet de stoa ‘vrijheid’ in de zin van verstandelijk en rationeel leven als zich vrij maken van de uitwendige dingen der natuur en van de driften binnen de menselijke natuur. Koele zelfbeheersing kenmerkt dan ook de stoïsche moraal die ‘apatheia’, passieloosheid, als ideaal koestert.

In de latere stoa treft men dan ook verwonderlijke uitspraken aan die van lichaamsminachting getuigen. Zo is volgens *Seneca* (1/65) in zijn *Epist. 65* en *Ad Helv. 11* het lichaam een gevangenis, een zware last, een neerhalend gewicht, een straf van de ziel. Volgens Marcus Aurelius (keizer 161/180) is het lichaam aarde en bezoedeld stof, vlees, stinkende smet en stof in zak. Vrijheid daarvan is echte vrijheid. Aan het lichaam kleven is echte slavernij.

Godsbewijzen.-

Het kosmologisch bewijs vertrekt van de wereld als gegeven maar zo dat niet de mens in zijn beperktheid maar alleen de Logos er de veroorzaker van kan zijn.

Het teleologisch bewijs vertrekt van de natuur voor zover doelgericht en doelmatig geheel dat van een hogere wijsheid en pracht getuigt en dus niet resultaat van toeval is maar van een goddelijke heealbouwmeester.

Van dergelijk Godsbewijs zegt J. Kant dat het zonder meer met achting moet vermeld worden: het is meteen het oudste, klaarste en het aan het gemene verstand meest aangepaste bewijs.-

Het begrippelijke - meestal 'ontologisch' geheten - godsbewijs gaat niet uit van het ervaren bestaande maar van een begrip, nl. "het volmaaktste wezen". Dit zou niet het volmaaktste wezen kunnen zijn indien het niet daadwerkelijk bestond. Het begrip 'mens' komt daarvoor niet in aanmerking maar wel een hoger wezen dat niet van de Logos verschilt. Volmaaktheid omvat behalve andere kentrekken wezenlijk de kentrek 'bestaan'.

Leese.

De natuurlijke religie van de stoa berust - toegevingen niet meegerekend - op een nagestreefde natuurloosheid waarbij 'natuur' begrepen wordt als de natuur voor zover zij er is voordat de mens erin verschijnt en beneden het menselijke blijft (vooral in het gevoels- en driftenleven). Deze de 'natuur' (in die naturalistische zin) minachtende natuurlijke (versta: verstandelijk-rationele) religie heeft op de westerse cultuur en inzonderheid religie tot en met het deïsme der verlichte geesten alsook op de christelijke theologen zeer zwaar doorgewogen. Niet zonder zware problemen geschapen te hebben. Aldus Leese.

12. Deïsme(n).

De term werd ingevoerd door L. Sozzi (1525/1562) en F. Sozzi (1539/1604), de stichters der socinianen, om zich af te tekenen tegen de atheïsten in hun Catechismus van Rakan (1605/1609). Vanuit Polen verspreidden zij zich over heel modern Europa.

In de XVII-de eeuw behelst socinianisme religiekritiek, antidogmatisme en rationalistisch, humanitair, pacifistisch christendom.

Volgens P. Poupard, *Déïsme*, in: P. Poupard, dir., *Dict. des religions*, PUF, 1984, 383, komt term van ‘deus’ (Lat.), god.

Herbert of Cherbury (1582/1648) gaf de eerste uiteenzetting over deze ‘natuurlijke’ religie in *De veritate* (1624), letterlijk “Over de waarheid”. Hij beweert: er bestaat een God, schepper van alle dingen, die alle mensen moeten vereren, hoofdzakelijk door gewetensvol te leven. Dat is de kern in alle religies, ook (maar misschien nog onvolmaakt) in de heidense .. Het deïsme wil een louter natuurlijke religie blijven maar verwerpt zowel atheïsme als religieus fanatisme.

Het deïsme der Verlichte geesten wordt begrijpelijk vanuit het begin van hun confrontatie met “de vooroordelen, de dwang, de dogma’s” van het gevestigde christendom. De ‘verlichte’ geest laat zich leiden door “de rede” die geen geopenbaarde religie duldt. Zo stelt J.-J. Rousseau (1712/1778) dat de rede het enige gezag is inzake religie.-

P. Bayle (1647/1706) schrijft dat “het verschil tussen deïsten en atheïsten bijna niets is”. De nadruk ligt op de uitsluitende rol van de rede en haar vrijheid van denken, benadrukt o.m. door de Freethinkers.

Het deïsme ontstaat in Engeland in de XVII-de en de XVIII-de eeuwen en verspreidt zich in Frankrijk en Duitsland en neemt onderweg extreme en gematigde vormen aan.

J.H. Walgrave, *De grote eeuw van de Duitse filosofie*, in: *Tijdschr. v. filosofie* (Leuven) 49 (mrt. 1987), 93, zegt terzake dat J. Kant (1724/1804), na zijn *Kritik der reinen Vernunft*, zich verzette tegen het sciëntisme dat men daaruit zou kunnen afleiden, en de waarden van de rede met als grondslag een rechtvaardige, alles overschrijdende God met de natuurlijke rede verdedigde. Dergelijke rede fundeert wat hij heet ‘geloof maar dan natuurlijk een rationalistisch geloof. Men kan dit geloof duiden als een verdere uitwerking van de deïstische traditie.

De term ‘God’ in het Amerikaans politiek taalgebruik is deïstisch.- Het Tweede Vaticaans concilie (1962/1965) geeft toe dat het ontstaan van het deïsme voor een deel te wijten is aan de ondermaatse verkondiging van de Bijbelse religie en aan het al te vaak onchristelijk gedrag der christenen. Bekijken wij in dat licht wat volgt.

P. Bayle, in zijn *Dictionnaire historique et critique* (1696), vanuit zijn scepticisme en zijn kritiek der bronnen van het Oude en het Nieuwe testament, opende de weg naar een verdraagzame houding inzake religies met als basis een onbevooroordeelde lezing

van de Bijbel, los van gevestigde kerken.

J. Locke (1632/1704), de vader van de moderne Verlichting, publiceert in 1695 een werk over “een redelijk christendom zoals het in de Bijbel geopenbaard wordt”. Hij bekritiseert fel de ontwikkelingsgang van de christelijke leer doorheen b.v. een hele reeks concilies om in de plaats daarvan “de simpele en redelijke leer” te stellen die men uit de evangeliën kan halen.

Opm.. - P. Foulquié/ R. Saint-Jean, *Dict. de la langue philosophique*, PUF, 1969, 157, stelt dat de deïstische term ‘Opperwezen’ “nogal onbepaald” is. B. Pascal (1623/1662) in zijn *Pensées* (1670) wordt aangehaald: “Al degenen die God zoeken buiten Jezus-Christus (...) vallen hetzij in het atheïsme hetzij in het deïsme, twee dingen die de christelijke religie bijna even sterk afwijst”.

H. de Lubac, *Sur les chemins de Dieu*, wordt vermeld: “De God van het deïsme is de God van meerdere moderne ‘theodiceeën’ (*opm.* : theorieën die God verdedigen) die Hem beoordelen en Hem veeleer peilen dan ‘verdedigen’. Van die God weet men niet of Hij nog kan zeggen: “Ik ben” (*Exod. 3:14; Joh. 8:24.; 8:28; 3:19*). (...) Hij is tegelijk vergeworden en van zijn mysterie beroofd, een God op onze maat gemaakt en door ons ideaal gedefinieerd. Hij wordt verward met de “morele orde van het heelal” zoals een mens ze kan opvatten”.

13. Religie(s).

Bibl. st. :

-- Fr. Heiler, *Hrsg., Die Religionen der Menschheit in Vergangenheit und Gegenwart*, Stuttgart, 1959;

-- W. Schmidt, *Origine et évolution de la religion (Les théories et les faits)*, Paris, 1931;

-- P. Poupard, *dir., Dict. des religions*, PUF, 1984, 1421/1425 (*Religion*).

'Religie'.

Volgens Heiler werd de term 'religio' aan het voorchristelijk taalgebruik ontleend door de christenheid en dit zeer vroeg. 'Religio' (werkw.: re.ligere) betekent "met zorg letten op iets". Dit in tegenstelling tot 'neg.ligere', verwaarlozen. Eens binnen het contact met al wat 'heilig' ('sacraal') is, betekent religio "op het heilige (Heiler gebruikt 'het numineuze') met zorg letten".

'Religie'.

Schmidt definieert als volgt.- Gegeven een of meer als persoonlijk erkende heilige (hij zegt: 'bovenaardse') machten. Eens in contact ermee reageert de mens met het besef ervan afhankelijk te zijn. Als wetenschappelijk object is 'religie' het geheel der uitwendig vaststelbare daden - gebed, offer, sacramenten, liturgie, versterving (ascese), morele voorschriften - waarin de inwendige overtuiging zich uit m.b.t. het heilige.

Deze definitie is genuanceerd want zij stelt twee gegevens voorop:

1. macht, waarvan Heiler zegt dat zij numineus, d.i. "met een de natuur te boven gaande kracht (versta: levenskracht) vervuld", is;

2. persoonlijk: "Wij stellen "persoonlijke macht" - aldus Schmidt - want men kan zich van een onpersoonlijke macht afhankelijk weten doch enkel zo dat men er geen dialoogerend contact kan mee onderhouden. Of het nu een stoffelijke kracht zoals de kosmos geldt of een onaantastbare wet van intellectuele aard, het komt op hetzelfde neer want dergelijke dingen zijn traag en stom. Indien contact wederzijds contact moet zijn, dan in geen geval met dergelijke dingen".

Zo kan volgens Schmidt het oudste boeddhisme, voor zover het iedere persoonlijke godheid loochent, geen religie zijn. Het is een 'filosofie'. Anders is het gesteld met het latere en volkse boeddhisme dat een onoverzichtelijk aantal godheden in zijn omvatende greep erkent.

'Religie'.- M. Despland, in *Dict. des religions*, vertrekt van een voorlopige definitie die hij aan E. Durkheim (1858/1917), de stichter van de Franse school voor sociologie, ontleent: "Een religie is een solidair systeem van overtuigingen en praktijken die heilige dingen gelden".- Hoe sociologisch ook, d.i. lettend op groepen, de deelterm "heilige dingen" is niet uit te bannen.

Benaderingen.

Reeds de drie definities hierboven tonen dat éénzelfde gegeven op verschillende wijzen kan benaderd worden. Dit heeft ertoe geleid dat sommigen besluiten dat er even veel definities van 'religie' zijn als er auteurs zijn. Dit is een vergissing: op tweederangs elementen na keert het wezen van religie telkens weer terug: gegeven (het heilige) en gevraagde (een reactie op het heilige).

Schmidt definieert zijn benadering als "vergelijkende geschiedwetenschap". - 'Vergelijkend' betekent dat men zich niet aan juist één religie houdt (een 'theoloog' van een religie doet dit) maar in beginsel alle mogelijke concrete benaderingén van het heilige bestudeert met de openheid daartoe nodig. Men wil daarbij een algemeen begrip 'religie' bloottrekken.

'Geschiedwetenschap'

'Geschiedwetenschap' betekent dat men teruggaat tot het allereerste begin van religieuze feiten. Wat niet inhoudt dat men een louter chronologische orde volgt maar wat wel betekent dat, zoals de hele cultuur een geschiedenis - ontwikkelingen en aftakelingen inbegrepen - heeft, zo ook de religies een eigen - haar wezen blootgevende - geschiedenis hebben met opgangen en ondergangen.

Opm.. - Schmidt zet zich met de term "vergelijkende geschiedwetenschap" af tegen b.v. de psychologie of de sociologie of nog tegen de filosofie der religie. Zijn vak kent hij een eigen plaats toe in het geheel der wetenschappen die religie als object hebben.- Het is min of meer in die zin dat wij een aantal hoofdstukjes willen voorleggen aan de lezer zo dat hij - doorheen een reeks steekproefjes van klein formaat - geleidelijk een algemeen en 'werkelijk' begrip 'religie' in zijn geest ontwikkelt.

14. "Bij gebrek aan bewijzen".

Bibl. st.: A. Maeder, *L'absence de preuves*, in: *LeTemps* (Genève) 21.10.2003, 44.

Steller is sterrenkundige. Wij herschrijven zijn tekst en passen hem toe op het domein van het sacrale.

Axioma.- Bij afwezigheid van bewijzen dwingen zowel de formele logica als de levenswijsheid tot de afwezigheid van eenduidige afleiding.

Toepassing.- Bij afwezigheid van bewijzen nopen zowel de formele logica als de levenswijsheid tot de afleiding dat dit geen bewijs is van afwezigheid van een probleemsituatie.

Modellen.- Heden bevindt de internationale onderzoeksgemeenschap zich in een meervoud van dergelijke toepassingen.- Wat noopt tot het toepassen van het voorzorgsaxioma.

1. Het probleem der schadelijke elektromagnetische stralingen.

Tot heden (2003) bestaan geen apodictische (versta: onweerlegbare) bewijzen voor de stelling dat zij - via installaties of celtelefoon - voor de mens schade opleveren. Toch is die afwezigheid van onweerlegbare bewijzen geen bewijs dat er afwezigheid van schadelijkheid is. Het voorzorgsaxioma noopt tot voorzichtigheid.

2. Het probleem der genetisch gemanipuleerde planten.

Dit probleem - oorzaak van soms zeer heftige redetwisten - is lang niet voldoende wetenschappelijk onderzocht. Uit de afwezigheid van apodictische bewijzen dat dergelijke planten schadelijk zijn voor milieu,- andere planten, dieren, mensen, is logisch onafleidbaar dat er afwezigheid van schadelijkheid is. Met als afleiding: voorzorgsmaatregelen.

3. Het probleem van de opwarming van het klimaat.

Tot nog toe is er afwezigheid van apodictische bewijzen voor de stelling dat er afwezigheid is van opwarming. Wel hopen de aanduidingen in een richting zich op, nl. stijging der gemiddelde temperaturen, toename van het aantal hondsdagen, verzwakking van sneeuwval, smelten der gletsjers, vermindering der poolkappen.

Gevolg:

het aantal van de deskundigen die de opwarming ontkennen, neemt af.- Maar ondertussen blijft het: uit de afwezigheid van apodictische bewijzen t.v.v. de opwarming mag men niet besluiten tot de afwezigheid van de opwarming. Gevolg: zolang de twijfel bestaat, is men aan voorzorgsmaatregelen toe.

Apodictisch is nog niet universeel aanvaard.

Maeder haalt M. Planck (1858/ 1947) aan :

“Theorieën sterven nooit op grond van rationele tegenbewijzen. Zij sterven wel op grond van het verdwijnen van haar laatste verdedigers”. Praktisch: tegen iedere der genoemde theorieën alsook tegen andere theorieën kan een keikoppig deskundige altijd weerleggingen vinden zo dat onder deskundigen de verwarring voortgaat en dus - minstens in schijn - een dankzij apodictische bewijzen ware theorie toch geen universele instemming oogst.

Slotsom.- Bij afwezigheid van bewijzen kan men altijd een stelling afwijzen natuurlijk. Maar - en dat benadrukt Maeder - zelfs bij theorieën die steunen op een heel pakket bewijzen kan een keikoppig deskundige altijd dwars liggen. Wat wij zien in de redetwist over de gevolgen voor de mens van de dolle-koeienziekte, van het roken van tabak, van de niet-loodvrije benzine, van de nitraten. - Maeder besluit: blijven wij kritisch tegenover ‘deskundigen’ en passen wij het voorzorgsaxioma toe.

Opm.. - Een van de basisargumenten tegen religie luidt: “Er is afwezigheid van bewijzen ten voordele van al wat heilig genoemd wordt”. En onder ‘bewijzen’ verstaan de meeste tegenstanders “wetenschappelijke bewijzen” en deze liefst van apodictische aard.-

Zij hebben, voor zover er inderdaad afwezigheid van strikt wetenschappelijke - versta: onweerlegbare en universeel aanvaarde - bewijzen is, gelijk. Maar laten zij even kijken naar wat Planck en in zijn spoor Maeder stellen: zelfs bij aanwezigheid van bewijzen zijn er altijd keikoppige deskundigen die die bewijzen trachten te ontcrachten “tegen beter weten in” (zou men moeten zeggen). Indien nu de critici van de afwezigheid van strikt wetenschappelijke bewijzen t.v.v. religie wilden rekening houden met wat binnen strikt wetenschappersdomein te zien is, dan zouden zij tonen dat zij geen twee maten en twee gewichten hanteren.

15. 'Primitieve' mentaliteit.

Bibl. st.: G. Welter, *Les croyances primitives et leurs survivances (précis de paléopsychologie)*, Paris, 1960,32/42 (*La pensée primitive*). –

Steller neemt om te beginnen stelling tegen L. Lévy-Bruhl (1857/1939) die in twee dikke boeken trachtte te bewijzen dat de 'mentaliteit', d.i. de axiomatic, der volkeren die men eerst als 'wilden' afdeed, 'prelogisch' was, d.i. gesitueerd voor het latere, 'logische' (versta: moderne) cultuurstadium. Heftige discussies volgden jaren lang. Doch in zijn Carnets (pas verschenen in 1949) noteert hij: "In feite - sedert minstens twintig jaar - gebruik ik 'prelogisch', dat mij zoveel narigheden aandeed, niet meer". Lévy-Bruhl als eerlijk geleerde gaf hiermee zijn dwaling toe.

Primitieve denkwijze.

In dezelfde Carnets schreef hij: "Het is onmogelijk een eigen mentaliteit aan de primitieven toe te kennen die enkel de hunne is". Heftig neemt Welter stelling tegen dergelijke mening. Hij acht de denkwijze der primitieven dermate wezenzeigen dat hij niets anders kon - zo zegt hij - dan er een apart vak aan besteden, nl. paleopsychologie.

Opm.. - Op te merken valt dat Welter hiermee de primitieve mentaliteit herleidt tot een kwestie van psychologie. Wat zeer vatbaar is voor kritiek.- Hij steunt zich op een uitspraak van V. Cousin (1792/1867): "De redenering is enkel een instrument dat even bruikbaar is voor onware als voor ware uitspraken".

Opm. - Daarmee wordt niet het wezen maar de bruikbaarheid van logisch denken en leven verwoord en wordt de eigen geldigheid ervan onderschat.

Primitieve logica.

Welter stelt dat de wilde logica als instrument evengoed beheerst als wij. Zo de Australische Aborigines: hun huwelijkssysteem is zeer ingewikkeld maar hun deducties uit de vooropstellingen ervan zijn streng verantwoord. Hun vooropstellingen acht Welter 'irrationeel', 'onwaar'.

Opm.. - Welter spreekt als een streng modern mens, radicaal overtuigd van de exclusieve waarde van het moderne denken.

Vooropstellingen.

De axioma's der primitieven zijn onwaar om twee redenen: zij denken 'synthetisch' en 'animistisch'.- Daarop gaan wij nu even in.

1. De primitieven verwarren wat wij modernen uiteenhouden. Dat heet Welter 'synthetisch' tegenover 'analytisch'. Het zichtbare en het onzichtbare, het deel en het geheel, het model en het origineel, de naam en degene die de naam draagt, de dingen en hun mana (occulte levenskracht), - het verleden en het heden, het heden en de toekomst, het verre en het nabije worden verward.

Meteen denkt de primitief concreet: een inwoner in de Indische oceaan b.v. zegt "mijn/ uw/ zijn mes" maar kan niet "een mes" als abstracte term zeggen, terwijl

diezelfde Oceaniër zevenentachtig zeeschelpen opnoemt.

Opm.. - Dat weerlegt Welter want, al zegt de Oceaniër “mijn mes”, “uw mes”, “zijn mes”, hij herhaalt steevast ‘mes’ dat de identische en dus abstracte term is!

Opm.. - De opgesomde ‘verwarringen’ worden verder in Welter’s degelijk boekje begrijpelijk gemaakt vanuit een axiomatic die wel niet modern maar nog steeds geldig is, nl. binnen het occultisme (al is het niet altijd zoals primitieven het stellen).

2. De primitieven ervaren al wat bestaat, als ‘mana’, met mysterieuze levenskracht geladen. Welter vereenzelvigd levenskracht met ziel en heet het vooropstellen van mana ‘animisme’. Dat is terminologisch zijn goed recht maar is aan kritiek onderhevig: eenzelfde ziel kan eerst mana, krachtgeladen, zijn en door zwarte magie niet meer krachtgeladen zijn. Men verwarre dus niet te vlieg ‘dynamisme’, vooropstelling van mana, en ‘animisme’, vooropstelling van ziel.

Welter, die verder in zijn boekje prachtige voorbeelden geeft én van dynamisme én van animisme, heet dergelijk wereld- en levensbeeld “onvoorspelbaar, nooit noodzakelijk, altijd onverwacht en willekeurig” (o.c., 36s.). Natuurlijk vanuit zijn moderne axiomatic die principieel het dynamisme en animisme als onwaar verwerpt.-

Toch stelt hij: de primitief (de magiër) schept orde doordat hij het mana kan beheersen en richten en b.v. onheil stichtende levenskracht bestrijden en heilbrengende macht begunstigen. Dat heet hij ‘magisme’, d.i. het beoefenen van magie (beheersing van levenskracht). Doch dergelijke orde stichting is in Welter’s ogen onmodern en dus onwaar.

16. Magisme en religie

O.c., 66/68.- Het vooropstellen van levenskracht (manaïsme) heeft als gevolg magisme en magie. Deze is - volgens steller - “de vaardigheid inzake het inwerken d.m.v. geëigende ritën (wijhandelingen) op de situatie, het verloop der gebeurtenissen of het gedrag van enkelingen” (o.c., 66).

Opm.. - Deze omschrijving geeft geen echte definitie maar haalt enkele opvallende toepassingen van magie aan.

Magisme is geen religie.

Welter geeft twee verschillen aan.

1. De magische ritus bereikt het doel enkel op grond van de ritus zelf. “Dàt uitgerekend onderscheidt hem van de religieuze ritus” (ibid.) die eerst en vooral geloof is in een hogere macht. Indien hij het doel bereikt, dan dankzij de vurigheid van de religieuze mens die enkel rekent op een niet-menselijke macht die gebed verhoort.- Samengevat: “Magie dwingt; religie kan enkel smeken” (ibid.).

Steller geeft wel toe dat een zekere analogie (gedeeltelijke gelijkenis en samenhang) magisme en religie verbindt maar “deze is enkel schijn” (sic).

2. De magische ritus verschilt van de christelijke ritën.- Dit doordat magie wezenlijk ‘amoreel’, d.i. met geen moraal rekening houdend, is: zij wil enkel materiële en zelfzuchtige voordelen. Deze zijn “misschien verrechtvaardigbaar” indien zij b.v. de genezing van een zieke of een gelukte oogst behelzen maar te veroordelen indien zij b.v. het doden van een medemens beogen. Het resultaat beslist over het al of niet’ goede’ dat magie wil bereiken.

Zo hoort men regelmatig spreken over “de religie” der Bambara, “de religieuze ritën” van de Kanaak of van de Jivaro. Wie zo spreekt, spreekt oneigenlijk. Men kan gewagen van ‘geloofsovertuiging’ om de ongerustheid of de hoop die die primitieven bezielen, aan te duiden. Want zij vragen niet aan een godheid om een einde te stellen aan hun zorgen of om hun verwachtingen in te willigen. Zelf immers houden zij het instrument in handen om het doel te bereiken en, indien zij het niet bereiken, dan is het instrument, de magische ritus, slecht gehanteerd.

Getuigenresten.- Welter stelt: de magistische ritën beheersen het leven der archaische periode maar zijn ver van verdwenen in het verloop der evolutie. Met de polytheïstische (een veelgodendom vooropstellende) religies gaan zij gepaard en de ‘gemiddelde’ christen geloofde lange tijd en gelooft soms nog dat de gebaren van de dienstdoende priester een inwendige waarde hebben. Meer nog: te midden van onze moderne samenlevingen treft men bevreedende vormen van bijgeloof aan.

Opm.. - Wat zou Welter zeggen van ons huidig New Age? Zo b.v. vraagt de cliënte in de Parijse haute couture dat de ‘maagd’ (‘vierge’), d.i. de jongste der ‘handjes’ (“petites mains”), spuwt in de zoom van het kleed dat men aan het afwerken is. Ritën van die aard veranderen nooit terwijl de religies evolueren. Aldus Welter.

Paradox.

Onmiddellijk daarop zegt Welter: “Samengevat: de primitieve magie is de bekendheid met en het beheersen van de geesten” (o.c., 68).

Opm .. - Als men nu weet welke hoge rol “de geesten” (godheden, voorouders, natuurgeesten, gestorven magiërs) spelen binnen het systeem van een primitieve cultuur - en Welter weet dat ook - , dan strijdt dit duidelijk met het niet-religieuze beeld dat hij van het primitieve (en van alle) magisme ophangt: zelfs indien de magie gelooft in eigen efficiency, dan nog beroept de magiër zich meestal op hogere machten en is zij niet exclusief eigenmachtig maar tevens echt religieus.

Paradox.

Welter stelt dat magie “bij definitie” amoreel is maar verwaarloost het - soms elementaire - geweten dat alle kenners van de magie - de primitieve inbegrepen - vaststellen, indien zij zich de moeite getroosten als deelnemers waar te nemen (“participating observation”). Steller hoopt in zijn werk een enorme massa echte gegevens op maar als modern en dus al te afstandig waarnemer. Dermate afstandig dat de feiten zelf in hun volle gegevenheid niet tot hun recht komen. Nu, hij is daarin ver van alleen: heel veel moderne waarnemers zijn dermate van de superioriteit van het westerse denken overtuigd dat zij al wat religie en inzonderheid magie is, herleiden tot wat zij erin projecteren, nl. hun eigen vooropstellingen, die zij aan de gegevens opdringen, in de mening dat zij “de waarheid” terzake bezitten.

17. Primitieve folklore

O.c., 198/207 (*Le folklore des primitifs*).- Een gangbare definitie van 'folklore' luidt: "de verzameling en het systeem der niet-materiële cultuurprestaties eigen aan schriftloze of landbouw beoefenende samenlevingen". Als folkloristische cultuuruitingen worden vermeld geloofsovertuigingen, riten, erediensten, vieringen, verhalen.

Welter vertaalt door "traditionele volkswijsheid". Hij verwijst naar twee duidingen:

1. folklore omvat enkel de mondelinge volksliteratuur;
2. folklore omvat ook cultuuruitingen als gewoonten, rurale bouwkunst, traditionele werktuigen, riten (zo A. Van Gennep (1873/1957; *Manuel de folklore français contemporain* (1937/1958))). Welter acht deze tweede definitie te omvattend en beperkt zich tot al wat in de scheppende activiteit der primitieven schoonheids-waarde heeft (esthetische folklore). De omvang is mondelinge teksten, liederen, muziek, dans, plastische kunsten.- Wij staan stil bij enkele modellen die hij aanhaalt.

Tover- of machtswoord.

Echte poëzie maar met levenskracht geladen teksten treft men aan in de Indische Veda's b.v.. Het Russische volk - aldus steller - bewaarde het levendigst dit type. Vermeld zij als fragment: "Ik zal mij omkleden met wolken. Ik zal mij omgorden met de dageraad. Ik zal mij buigen als de rijzende maan. Ik zal mij tooien met talrijke sterren".

Terloops: de magische bedoeling is dat degene die zo spreekt, zich de levenskrachten, in wolken, dageraad, rijzende maan en sterren tracht toe te eigenen. Maar Welter blijft haperen aan het dichterlijke ervan.- Machtswoorden worden soms verwoord in een taal die niemand meer verstaat. Welter geeft als model de 'gebeden' die de veekwekers in West-Frankrijk 'opzeggen' in de stallen met het oog op het welzijn der dieren: Latijnse en Oudfranse klanken lopen erin ineen met totaal onbegrepen 'woorden'.

Ritueel drama.

Russische folklore staat hier vooraan met een volledige dramatische actie die vorm aanneemt in een zeer nauwgezette plaats toegekend aan woorden, gebaren, liederen. Zo het bruiloftspel dat uren duurt, gevuld met een reeks taferelen als de stappen die de huwelijksregelaars zetten bij de ouders van het meisje, het ontvoeren, het verdriet bij het verlaten van haar ouders. Dit alles loopt ineen met talloze liederen waarin het gemoed van alle betrokkenen aan bod komt.-

Tover- of machtsdrama.

Het bruiloftspel is echter meer dan esthetisch: het is geladen met levenskracht ('mana') die boze geesten uitdrijft, kinderrijkdom begunstigt, veiligheid van de woning verzekert, vruchtbaarheid van planten en vee onderbouwt.

Welter haalt *Evreinoff, Histoire du théâtre russe aan*.

Einde XIX-de eeuw treft Evreinoff een dorp aan waarin quasi-iedereen ongeletterd was. Maar alle meisjes waren ertoe in staat het volledige bruiloftspel - alle woorden en liederen alsook de hele ritus in de kerk inbegrepen - uit te voeren. Het vermelden waard is dat de buitenmensen, ofschoon zeer gehecht aan de orthodoxe kerk, een kerkelijke huwelijksritus maar als volkomen 'geldig' aanzagen indien hij 'versterkt' was door een - blijkbaar met levenskracht (mana) geladen - bruiloftspel.

Dierenverhaal.

Sommige religies geven er aanleiding toe. Zo het totemisme dat o.m. een heilig, versta: machtgeladen, dier als bron van levenskracht voor een groep vooropstelt. Zo ook die hindoeïstische religie die 'metempsychose', het verhuizen van de ziel van een gestorvene o.m. in een dier, als dogma huldigt.-

Frequent thema is de "uitgetreden ziel". Een 'reus', een 'veelvraat', een magiër veroorzaken angst in de gemeenschap. Men zit hem achterna, men doodt hem. Maar daarmee is hij niet echt gestorven want men moet zijn ziel doden, meestal gevluht in een vogeltje op een verre boom. In een Tataars verhaal doden twee jongeren een magiërin door haar ingewanden uit te rukken; Maar zij blijft leven. Zij vragen haar waar haar ziel is. Zij antwoordt: "Onder mijn schoenzool in de vorm van een zevenkoppige slang". Een der jongeren hakt de zool met een zwaard in tweeën en hakt er de zeven koppen van de slang mee af: de heks is dood.-

Opm.. - Dit is de verbloemde weergave van de magische strijd tegen een zwart-magische figuur: de weerstand van zwart-magiërs of -magiëringen vertoont een gelijk-aardig verloop: men schakelt uit; men schakelt maar uit maar de heks daagt telkens weer op totdat men de ziel ervan radicaal uitschakelt. Het verhaal is een model van zo'n origineel

18. Manisme(n).

Bibl. st.: W. Schmidt, *Origine et évolution de la religion*, Paris, 1931, 88/104 (*Le manisme*).

‘Manes’ (Lt.) betekent “schimmen der afgestorvenen” of ook ‘onderwereld’. - H. Spencer (1820/1903) ontwikkelde de sociologische theorie van A. Comte (1798/1857) maar evolutionistisch: zeven jaar voor Ch. Darwin publiceert hij *The Development Hypothesis* (1852), waarin hij niet o.g.v. feiten maar als ontologie (werkelijkheidstheorie) de evolutiegedachte voorstaat. Eigenaardig: hij kent zo goed als geen achteruitgang: dermate is de evolutie in zijn ogen louter vooruitgang.-- Religiespecialisten bezorgden Spencer een koel onthaal.

De theorie van Spencer is de breedvoerigste en radicaalste vorm van ‘evhemerisme’, de religietheorie van Euhèmeros (Evhemerus (IV-de/ III-de eeuw voor Chr.) wiens werk, geschreven rond - 270, in de oudheid grote bijval genoot. Hoofdstelling: oude vorsten en vergoddelijkte helden werden o.g.v. hun daden mettertijd als godheden vereerd.

Schmidt vat samen wat Spencer’s werk *Principles of Sociology* (I (1876), II (1882), III (1896)) terzake zegt. –

Hoofdstelling.

Er bestaat geen uitzondering: ‘voorouderverering’ in de breedste zin betekent “verering van doden”. Zij is de gemene wortel van alle religies. Achter de godheden, achter alle andere hogere wezens ontdekken wij altijd een menselijke persoonlijkheid.

Voor de ‘wilde’ is al wat uitzonderlijk is, iets buitennatuurlijks of iets goddelijks. Zo duidt hij de mensen die boven de massa uitsteken. Zo de voorouder die doorgaat als de stichter van de groep (stam), de leider gekend om zijn kracht en moed, de genezer met grote faam, de uitvinder van iets belangrijks, een vreemde die b.v. een veroveraar was.

Schmidt’s beoordeling.

Vooreerst: geen enkele religie bestaat uitsluitend uit manisme. Dit is altijd enkel één aspect van religie.

Daarna merkt Schmidt op dat de manismen de cultuurstadia weerspiegelen. - Wij geven weer wat volgt.- De meeste primitieve culturen vertonen een Opperwezen dat noch vrouw noch familie heeft, en daaronder het voorouderkoppel dat, eens geschapen door het Opperwezen, de stam gesticht heeft. Dit is zo bij de Pygmeëen in Centraal-Afrika en in Azië, de Australiërs in Zuid-Oost-Australië, sommige Californiërs, de primitieve Algonkin, tot op zekere hoogte bij de Korjaken en de Aino

Bij de zo even vermelde Australiërs komen de twee stamvoorouders voor in de gedaante van twee seksuele totems (gewoonlijk vogeltjes) van wie de ene de stamvader van alle mannen is, de andere de stammoeder van alle vrouwen.

Opm. De term 'totem' komt van de Odjibwa (Indianen van de Grote Meren) waar 'ototeman' betekende 'familieleden'. Het totemisme is zeer omstreken als theorie maar slaat op een onmiskenbare werkelijkheid: een voorwerp, plant of dier spelen de rol van gemeenschappelijke stichter van familiebanden (gezin, clan, stam) zo dat elk lid een totemdrager, resp. totemdraagster is.-

Bij de vermelde Australiërs worden de totems in inwijdingsriten betrokken waarin de jongeren als de voorouders worden en dus de rechten waarvan de actieve leden van de groep genieten, delen. De totems komen ook tussen in de rituelen die het huwelijk voorbereiden.

De doden worden vaak niet met vrees maar met liefde benaderd. Zo dragen maanden lang de nabestaanden en inzonderheid de weduwe op zich lichaamsresten, nl. de schedel en de beenderen, als dierbare herinneringen. Zo geschiedt het bij de inboorlingen van de Andaman-eilanden en de Kurnai in Zuid-Oost-Australië.

De Afrikaanse en Aziatische Pygmeeën verlaten, wanneer een lid sterft, hun legerplaats, niet zozeer uit schrik voor de gestorvene maar uit diepe eerbied voor het Opperwezen. Zo bij een voortijdige dood - wat frequent is - die geduid wordt als een straf van het Opperwezen wiens woede men in dergelijke gevallen vlucht. - Bij de Vuurlanders (Zuid-Amerika) treft men gelijkaardige gegevens aan.

Schmidt bekritiseert sterk Spencer' s manisme over het algemeen. Wel onderstreept hij dat de voorouder, inzonderheid de eerste mens, in menig geval de hoofdrol van het Opperwezen op de achtergrond dringt, zo zelfs dat het lijkt te verzwinden. Iets dat Spencer niet opgemerkt heeft. Aldus Schmidt.

19. Het wezen van magie.

Bibl. st.: Th. VanBaaren, *Doolhof der goden (Inleiding tot de vergelijkende godsdienstwetenschap)*, Amsterdam, 1960, 189/195.

Steller begint met te zeggen dat er inzake het wezen van magie heel wat onenigheid bestaat, en verdedigt daarop zijn eigen duiding.

Modellen.

De Papoea van de Trobriand-eilanden besteedt heel veel magie aan het bouwen van zijn zeevaardige kano:

1. hij weet heel goed dat om doelmatig te zijn, zijn kano aan alle natuurlijke eisen moet voldoen want een slecht gebouwde kano zal met alle mogelijke magie niet bruikbaar uitvallen;
2. dit belet hem niet in het bouwen ervan beroep te doen op buitennatuurlijke machten.-

De Eskimo (Alaska) dansen ritueel om de visvangst te doen lukken:

1. zij doen beroep op godheden en geesten die op hun smeekgebed vrij kunnen reageren;
2. resultaten worden dus niet mechanisch afgedwongen.

Retorische theorie.

Van Baaren doet beroep op de Engelse geleerde Hildburgh. Deze wees erop dat magie in veel gevallen een soort voordoen is, zoals o.m. blijkt uit Japanse gebruiken. Een brand ontstaat. Men giet een kom water uit, - niet in de overtuiging dat de ritus van het uitgieten van brandblussend water in zich de brand zal blussen maar om metterdaad een denkbeeld door te geven aan hogere wezens: men overreedt ze niet enkel in gedachten, ook niet enkel in woorden maar ook in daden. Men laat ritueel zien wat men wil, op beeldende wijze. Dat is 'magie' volgens Van Baaren in de meeste gevallen. Magie is dus niet strijdig met religie maar een vorm van religie!-

Opm.. - Retoriek is vaardigheid inzake het overbrengen van een boodschap. In dit geval: een boodschap, uitgedrukt in daden (riten), gericht tot hogere hulpvaardige wezens.

Mythische oorsprong.

De Ewe, een volk in Togo, hebben een oorsprongsverhaal inzake magie.- In den beginne was er God. De mens woonde bij hem. Toen de mens op aarde kwam wonen, kon hij niet meer rechtstreeks God om hulp vragen. Daarop heeft God de magische kracht en ritus geschapen opdat de mens zich zou redden in nood.- M.a.w.: volgens de Ewe is de magie van goddelijke oorsprong.

Een populair beeld.

De magiër die eigenmachtig te werk gaat en met automatische zekerheid resultaat bereikt, is een begrip dat dateert van de late oudheid. Via de renaissance en de XVII-de eeuw is deze theorie tot ons gekomen en tot op zekere hoogte gemeengoed geworden. Er bestaat wel een soort magische praktijken en dat op internationale schaal die zowat overal dezelfde zijn, en die geacht worden “mechanisch zeker” resultaat te verzekeren. Het gemeengoedbegrip is daarop van toepassing maar - zo stelt Van Baaren - de bedoelde ritens zijn slechts een bijproduct van religie.

Pseudowetenschap.

E.E. Tylor (1832/1917) en J.G. Frazer (1854/1941) stellen dat magie schijnwetenschap is en dus gedoemd tot mislukken. Magie wordt zodoende beoordeeld vanuit het begrip “moderne wetenschap”. Wat aan kritiek onderhevig is natuurlijk want in de feiten is magie geen techniek om met niet-wetenschappelijke middelen toch resultaten te bereiken (tenzij in de populaire zin van hierboven).

Magie en dynamisme.

R.R. Marett en A. Bertholet duiden magie dynamistisch, d.i. als toepassing van het geloof in levenskracht. Maar zij stellen dit tegenover wat zij ‘animisme’ en ‘religie’ heten. M.a.w.: magie is werken met levenskracht maar zonder hogere wezens. Van Baaren acht dit een overdreven duiding van dynamisme. Die theorie blijft het antwoord schuldig op de vraag: “Indien magie enkel beheersen van onpersoonlijke levenskracht is, waardoor komt het dan dat bij vrijwel alle magie zoals zij in feite (op de populaire na) beoefend wordt, beroep op hogere wezens - geesten - gedaan wordt?”.

Besluit.- Van Baaren stelt vast dat regenmagie (om gewenst weer te bekommen), oorlogsmagie (om de vijand eronder te krijgen), vruchtbaarheidsmagie (om nakomelingen te bekommen) en dergelijke meer religieuze ritens behelzen die resultaat boeken maar niet feilloos, niet autonoom en mechanisch.

20. Religie en secularisering.

Bibl. st.: M. Hunyadi, *Le chef-d'oeuvre de Max Weber questionné*, in: *Le Temps* (Genève) 29.11.2003,46. –

M. Weber (1864/1920) publiceert in 1904/1905 *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, een werk dat fundamenteel is voor de wetenschappelijke sociologie. Zijn methode vermijdt de grenzen van die sociologen die de sociologie tot een natuurwetenschap herleiden, en overschrijdt de geesteswetenschappelijke methode van W. Dilthey (1833/1911) die de nadruk legde op de psychologie der belevingen. In het spoor van J. Droysen (1808/1884) acht Weber het begrijpen ('Verstehen') van de cultuur met haar waarden zeer hoog met dien verstande dat hij niet de doorlevingen der enkelingen centraal stelt maar een 'Idealtypus', een soort samenvattend cultuurbegrip, tracht uit te werken.

Een Franse vertaling.

Hunyadi knoopt aan bij de nieuwe vertaling van de hand van J.-P. Grossein, een religiesocioloog en kenner van Weber, die Weber tracht te doorgronden.

De problematiek.

Weber trachtte te ontleden welke de bijdrage was van de protestantse moraal in het tot stand komen van het moderne kapitalisme. Zijn antwoord luidde: er bestaan tussen de gedragscode der protestanten - inzonderheid der calvinisten - en het 'ethos' (versta: gedragingen, gebruiken en mentaliteiten) der kapitalisten "voorkeursverwantschappen". Daarop richtten zij zich de begrijpende (comprehensieve) methode en haar ideale types.

Weber ziet nl. enerzijds de protestantse (vooral de calvinistische) religie als een wereldlijke, d.i. zich allereerst op deze aardse wereld richtende, religie en anderzijds het kapitalisme als een 'rationele' (versta: op het wereldlijke afgestemde) berekenende levenswijze. Door dergelijke religie als vooropstelling van een economisch fenomeen te duiden tekent Weber zich af tegen de marxistische (versta: historisch-materialistische) duiding der economie die deze laatste ziet als het product van de onderlinge materiële verhoudingen der mensen. Weber beschouwt dan ook de klasse waarin iemand zich situeert, niet als de exclusieve factor op sociologisch en economisch gebied. zoals het marxisme doet.

"Entzauberung der Welt".

Grossein trachtte de klassiek geworden Franse vertaling van die term, nl. "désenchantement du monde", te vervangen door "démagification du monde" maar hij hield het uiteindelijk bij de gevestigde vertaling.- Wij vertalen door "onttovering van de wereld": door de wending van het protestantisme en van het moderne kapitalisme naar deze aardse wereld toe - dat heet 'secularisering', 'verwereldlijking', zelfs 'verwereldsing' - ontstond nl. één der typisch 'moderne' types van religie (en van kapitalisme). Het traditionele heilige dat voordien - in wat men dan ook heet "de premoderne religie en kapitalisme" - als "een hemels baldakijn" de aardse activiteiten haar wezen schonk, wordt tot 'niets' of "de grote leegte", of, minder seculair, tot een 'deïsme' (dat een vage 'God' vooropstelt) of tot een aanhangsel als getuigenrest van het premoderne leven binnen het aardse leven.

Kwetsbare punten.- Hunyadi vernoemt de vijf grote.-

1. Hoe kunnen de denkbeelden of geloofsartikelen het dagelijkse - o.m. economische - leven beïnvloeden?

2. Is Weber nu materialist of niet-materialist door zulke analyse aan te durven?

3. Welk soort oorzakelijkheid vertonen de voorkeursverwantschappen? Met name: verkoos het kapitalisme het protestantisme of verkoos het protestantisme het kapitalisme? Waardoor? Hoe?

4. Vloeit de duiding van beide cultuuraspecten, protestantisme en kapitalisme, voort uit hun opvatting van het heilige, resp. goddelijke of uit hun psychologie?

5. Welke rol speelt het irrationele in menselijk gedrag? Meteen: hoe 'rationeel' definiëren? Hoe juist is het kapitalisme rationeel? Hoe juist heeft het protestantisme mede de 'rationalisering' (versta: secularisering) in de hand gewerkt?

Wat juist is 'begrijpen'?

Volgens Hunyadi is een eerste en een tweede lezing mogelijk.-

1. Men leest Weber' s werk en verwerft informatie over de gelijkenissen tussen protestantisme en modern kapitalisme.

2. Men leest met Weber hoe die gelijkenissen die op zich niet materieel vaststelbaar zijn, kunnen aangetoond worden en met welk soort bewijs. M.a.w.: men begrijpt wat 'begrijpen' zou kunnen zijn!

21. Een fetisj.

Bibl. st.: P.W. Schmidt, *Origine et évolution de la religion*, Paris, 1931, 86/88 (*La religion fétichiste*).

Het Portugese woord ‘fetiço’ - van het Latijn ‘factitius’ - is in onze taal ‘fetisj’. De Portugezen kwamen in contact met West-Afrikaanse culturen en zagen de Negro-Afrikanen allerlei gerief gebruiken. Zo tanden, poten, staarten, pluimen, hoorns, schelpen, stukjes ijzer, vodden, kleiaarden bollen met pinnen e.d.m .. De Negro-Afrikanen vereren ze, bidden ertoe, bieden ze offers aan. Zij verwachtten er resultaten van. Maar zij benadrukken met klem dat die verering in geen geval het louter grofstoffelijke geldt.

Schmidt haalt A. Glyn Leonard, *The Lower Niger and its Tribes*, London, 1906, aan. Deze klaagt het onverantwoord taalgebruik inzake ‘fetisj’ aan. Het zicht- en tastbare object “bevat in zich of stelt tegenwoordig de vergoddelijkte voorouders van de familie, de stam of de groep”.

Het door Glyn Leonard aangeklaagde taalgebruik zegt o.m. dat ‘fetisj’ betekent “magisch voorwerp” (wat juist is), - ‘amulet’ (wat een toepassing is, nl. “magisch voorwerp als bescherming”);- ‘lotsworp’ (wat een kwaadaardige toepassing is).

Onderdeel.

Nergens ter wereld - ook niet in West-Afrika, het gebied bij uitstek van wat men heet “het fetisjisme”, - gaat de hele religie op in de omgang met een fetisj. Deze is zelfs niet het hoofdbestanddeel van de religie. –

Schmidt stelt.

1. In West-Afrika vereert men een hemelgod als hoogste wezen met offers, gebeden, riten, samen met zijn hoogste vrouwe, de aarde. Uit beider eenheid komen een menigte godheden voort.

2. Daarnevens - en bijna op dezelfde hoogte - vereert men voorouders en vorsten of dorpshoofden. Dezen vereert men vaak met grote slachtingen van mensen.- Al deze hogere wezens bewonen gebeurlijk en hun afbeeldingen en om het even welk materieel voorwerp dat - na bewerking - fetisj wordt.

Fetisjisme.

Ch. de Brosses (1709/1777) in zijn werk, *Du culte des dieux fétiches ou parallèle de l'ancienne religion de l'Égypte avec la religion de la négrité*, Paris, 1760, ziet het fetisjisme als een eerste fase in de ontwikkeling der religies.-

A. Comte (1798/1857; stichter van het positivisme) in zijn *Cours de philosophie positive*, Paris, 1884, ziet eveneens maar in een nieuw denkkader het fetisjisme als de eerste fase (gevolgd door polytheïsme en monotheïsme). De zon, de maan en de aarde duidt Comte als “de grote fetisjen”.

J. Lubbock (1834/1913) in zijn *The Origin of Civilisation and the Primitive Condition of Man*, London, 1870, in Comte's spoor, stelt dat na een atheïstische fase er een fetisjistische religie ontstond. - Merkwaardig is dat noch Comte noch Lubbock noemenswaardige aanhangers hebben gehad.

Schmidt.

Als aparte religie bestaat fetisjgeloof nergens. Zo kan het niet als eerste religiefase geduid worden. Meer nog: het fetisjgeloof ontstaat niet in zeer primitieve culturen maar binnen stammen die reeds een ontwikkelder beschaving kennen. In hoofdzaak zijn dat de Negro-Afrikanen in wat ooit heette 'Hoog-Guinea', de Polynesiërs, de Dravida's in Voor-Indië, een reeks Indiaanse stammen in het zuiden van Noord-Amerika zoals de Pueblo's, de Maskogi's, alsook de Algonkin's en de Sioux, die een b.v. zakjes met 'geneesmiddelen' kennen.

Slotsom.

De term 'fetisjisme' betekent ofwel het fetisjgeloof ofwel de theorie daaromtrent (de Brosses, Comte, Lubbock). Ofschoon als omvattende theorie het fetisjisme afgedaan heeft, toch gebruiken heel wat mensen de term om een religie aan te duiden.

Een model.

J. Lantier, *La cité magique*, Paris, 1972, 194, schrijft: "In streken waar fetisjisten en geïslamiseerden die veel meer geëvolueerd zijn, naast elkander leven, hebben gelijkaardige sieraden niet dezelfde betekenis. Wat bij fetisjistische vrouwen ertoe bestemd is boze geesten af te weren, wordt voor geïslamiseerden een verleidingsmiddel.

Terloops: geïslamiseerde vrouwen zijn zeer zelden gesluierd. Meteen is de mond bevrijd van zijn versterkingen. Enkel de neus en de oren dragen versieringen die overigens geen gewone voorwerpen meer zijn maar juwelen met een economische waarde".

En, wanneer men met Afrikanen of met Afrikaans taalgebruik bekenden spreekt, dan hoort men zeer gemakkelijk b.v.: "Hij raadpleegde een fetisjeur" om aan te duiden dat hij een magiër raadpleegde.

22. De 'yidam' als een soort gedachtevorm.

Bibl. st.: J. Mann/ L. Short, *Het lichaam van licht*, Amsterdam, 1992 (or.: *The Body of Light*, New York, 1990).

In dit werk worden drie aspecten van menselijk bestaan behandeld:

1. het aan het biologische lichaam gebonden bestaan (lichaam en mentaal leven);
2. het systeem der energieën ("subtiel lichaam" geheten);
3. de smijdige kosmische energie die alom verspreid is (het "kosmische lichaam").

Het subtiële of energielichaam staat centraal: het wortelt in het fysieke lichaam en, indien het zich voldoende ontwikkelt, is het de bakermat van het kosmische lichaam dat "de bevrijde mens" verwerft te midden van de alom aanwezige kosmische energie. Wij bevinden ons hiermee in het dynamisme.

Stellers stellen vast dat inzake die drieledigheid er over de aardbol verspreid heel wat meningsverschillen en strekkingen bestaan. Zij trachten in die wirwar enige orde te scheppen. Zo hebben zij het eerst over de hindoeïstische en daarna over de boeddhistische tradities. - Boeddha zelf schakelde alle vragen over godheid, reïncarnatie en dergelijke meer, als van geen belang uit en hield zich aan juist één thema, het ontwaken uit de droom die de wereld en het leven zijn.

Het hinayana- en mahayana-boeddhisme en vooral het tantrisch boeddhisme ontwikkelden denkbeelden over het subtiële lichaam. Vooral sedert G.K. Gyatso, *Clear Light of Bliss*, London, 1982, blijkt het dat het fijnstoffelijke lichaam, zijn chakra's en energiekanalen ('nadi's') in het vajrayana of tantrisch boeddhisme een beslissende rol spelen. Een moeilijkheid is dat de beschrijvingen, voor zover deze niet wezenlijke - aan mondeling onderwijs overgelaten - gegevens verzwijgen, bewustzijnstoestanden ook als 'lichamen' beschrijven. Wat tot op zekere hoogte begrijpelijk is, daar ieder bewustzijntype een eigen materie behelst.

Speciaal aspect.

Het tantrische boeddhisme kent eigen aspecten zoals 'sjod' (een woeste ritus), 'toelkoe' (een zich reïncarnerende wijsheidsleraar), 'stoepa' (een herdenkingsmonument), instrumenten (dolken b.v.) en 'yidam'.

De dagelijkse oefeningen in zelfbevrijding van leerlingen hebben als boeddhistisch basisaxioma "de scheppende leegte" waaruit al wat bestaat, oprijst. Wat niet belet dat de leerlingen die vanuit die leegte leven en zich bevrijden, én een gids én een hoger peil van bestaan nodig hebben.

De 'yidam' speelt die rol. Enerzijds is de yidam een soort biseksuele godheid (die vereerd wordt) en anderzijds is die 'entiteit' enkel een uitwaseming of schepping van de leerlingen zelf.

Ter vergelijking zeggen stellers: "In het christendom zou geen enkele gelovige ooit denken dat de maagd Maria een deel vormt van zijn diepere aard".- De yidam is in de leerlingen en tegelijk buiten, ja, boven hen.

De yidam staat centraal in de mentale inspanningen. Stellers heten die entiteit een ‘archetype’, een soort hoger toonbeeld in en boven degene die het huldt. De yidam situeert zich in een hoger ‘lichaam’, d.i. een energie-ideaal. Men kan er contact mee leggen, ja, er zich geleidelijk mee vereenzelvigen door rituelen en gebeden.

Een wijsheidsleraar

“Het is ongelooflijk geruststellend - op het moment dat de behoefte daaraan ontstaat - de aanwezigheid van dergelijk wezen te voelen, als een soort goedwillende of toornige kosmische leraar-en-partner die het overneemt op het punt waarop de menselijke goeroe (wijsheidsleraar) het laat afweten” (o.c., 51).

Opm.. - Het boeddhisme is wezenlijk - zeker bij de historische Boeddha zelf - een humanisme in die zin dat godheid (indien niet afwezig dan toch) zeer subsidiair is en de menselijke inspanningen en ‘mogelijkheden’ de basis zijn. Maar het geloof in een fijnstoffelijk lichaam en in een energiegeladen kosmos waarin wij baden, maakt dat het boeddhistisch humanisme een - in alle traditionele religies belangrijk - dynamisme vertoont. In die zin is het ‘religieus’.-

Het religieuze is natuurlijk in het mahayana:- en het vajrayana-boeddhisme wel duidelijk aanwezig maar zo dat zij van de historische Boeddha sterk afwijken.

Of zoiets als een yidam binnen het christendom zin heeft, hangt af van het ontwikkelen van gedachtevormen: deze gaan van de mens zelf uit en weerspiegelen hem maar leiden geleidelijk een soort zelfstandig bestaan. Een yidam is tenslotte een gedachtevorm.

23. *Demonische 'totaliteit'.*

Bibl. st.: W.B. Kristensen, *Verzamelde bijdragen tot kennis der antieke godsdiensten*, Amsterdam, 1947, 131/290 (Kringloop en totaliteit).

In een eerste deel komt het sacrale begrip 'kringloop' ter sprake (o.c., 233/266). Het tweede deel heeft het uitdrukkelijker over de 'totaliteit', versta: de ineenvoeging van tegengestelden (goed/ kwaad, heil/ onheil, gezondheid/ ziekte b.v. en de omgekeerden ervan). Bij dit laatste staan wij kort - te kort - stil.

Het verband.

De ritueel gedachte kringloop - zowel lokaal als temporeel - drukt het 'eeuwig' terugkerende leven uit dat onderwereldse - demonische - godheden aan de aardse mensheid schenken. De kringloop bestaat erin dat vanuit een punt in de tijd of de ruimte een ritus uitgevoerd wordt die cirkelvormig op zijn uitgangspunt terugkeert. Dat is het teken. Het betekende is het leven dat op- en ondergang en weerom onder- en opgang kent. Wanneer de sacrale handeling op haar vertrekpunt teruggekeerd is, is de kringloop 'af', 'afgewerkt', 'volkomen', want hij omvat op- en ondergang, onder- en opgang, d.i. de totaliteit van wat het demonische te bieden heeft. De kringloop is de uitdrukking van het wezen zelf van de ons beheersende onderaardse godheden.- Waarover nu iets meer.

Een Babylonisch model.

Anu was de oppergod, heerser over het heelal. Als dusdanig was hij de universele lotsbepaler. Hoe deed hij dat? Hij schonk de kringloop, d.i. ondergang (dood), alsook opgang (verrijzenis) in de vorm van ziekte/ gezondheid, heil/ onheil, geluk/ ongeluk. Die kringloop herhaalde zich 'eeuwig' (versta: zonder enig uitzicht op echte verlossing uit dergelijke spiraal van kringen de ene na de andere).

'Demonisch'.

Vooreerst ethisch.- Anu bepaalde zelf eigenmachtig zijn gedragscode. Wat de aardse mensen als gedragscode huldigden, "was voor de wereldleider geen wet" (o.c., 272). Geweten in de Bijbelse zin was hem onbekend, - althans van geen waarde -.

Dan lotskundig.

Zijn wil was "het noodlot dat de mensen evenzeer vrees als vertrouwen - de twee polen van het demonische begrip 'heilig' - inboezemde" (ibid.).

Gevolg: hij was "ondoorgroendelijk en onberekenbaar". Hij was zodoende "de god der totaliteit". Hij was evenzeer oorsprong van goed als van kwaad en zo "harmonie (versta: ineenvoeging of totaliteit) van tegengestelden.

Zo verstaan wij dat Kristensen 'heilige' kringloop en 'heilige' totaliteit' in éénzelfde hoofdstuk uiteenzet. Zij zijn het uitwendig verschijnen (kringloop) van de oorsprong van dat uitwendig verschijnen (totaliteit).

Omvang.

‘Heilig’ in die ‘totale’ zin waren bij de meeste oude (versta: antieke, d.i. preklassieke) volkeren de godheden. Zo de Griekse Zeus, de Indische Varuna, de ‘dubbele’ Fortuna in Rome, de Mazdeïsche Ahura Mazda (Ormuzd). Kristensen beweert dat ook de God van het Job even tweesnedig was. Dit berust op een verkeerde duiding want, al lijkt het erop dat “uit Gods hand” goed en kwaad lot voortkomen, toch is de Bijbelse God wezenlijk gewetensvol en volstrekt niet de scheppende bron van goed-en-kwaad, een totaliteit die Hij verafschuwt.

Levensgevoel.

“Rechtvaardig in de gewone zin van dat woord waren genoemde godheden niet (o.c., 273)”. Tegelijkertijd stelden zij wetten op voor de mensen én verloochenden zij diezelfde wetten! Antieken, versta: preklassiek denkende mensen, waren zich van dergelijke contradictie in het wezen zelf van hun godheden ten zeerste bewust. De Babylonische klaagliederen, de mythe van de gebonden Prometheus,- het boek Job op zijn eigen wijze,- zij waren de uitdrukkingen van het antieke religieuze gevoel dat de dubbelhartigheid in het heilige zelf weerspiegelde.

Dualisme.

Kristensen, o.c., 274, zegt dat naast dergelijke demonische meningen ook wat hij heet een ‘dualistische’ opvatting gehuldigd werd, en dit vooral in magische teksten. Herhaaldelijk worden ‘boze’ godheden bestreden door beroep te doen op ‘goede’ godheden. Dit behelst het denkbeeld van twee kampen (daarvandaan de term ‘dualisme’). Terecht merkt steller op dat beide kampen zich binnen de demonische totaliteit situeren: de ‘goeden’ zijn goed omdat zij helpen, ook al zijn zij even gewetenloos en ‘totaal’ als de ‘bozen’!

24. Hermes als 'aftroggelaar'

H.J. Rose, *Hermes*, in: M. Cary e.a., ed., *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford, 1950-2, 417f., stelt vast dat Hermes de 'god' (versta: beschermheer) was van degenen die de wegen gebruiken, met name de handelaars en ook de dieven. Steller ziet zo goed als geen verband met de rest van de 'figuur' (totaliteit) die de god Hermes ooit was. Laat ons nagaan wat Kristensen (o.c., 123v.) daaromtrent zegt.

Omvang.

Niet enkel dieven en oneerlijke handelaars maar ook "de grote menigte der gelovigen" behoren tot de klasse dergenen die "heel goed wisten dat de goddelijke dief evenals de bedrieger een goddelijke figuur was". Dit blijkt uit wat Plutarchus zegt: n.a.v. het offer aan Hermes charidotes in Samos mocht iedereen stelen!

Kristensen's duiding.

De vierenden waren zo de zichtbare tegenwoordigstelling van wezen en activiteit van de vereerde god.

'Kleptein'.

Die antiek-Griekse term betekende iedere vorm van verschalken in de antiek-sacrale zin.-

De mythe.

Ares lag wegens het vermoorden van Adonis dertien maanden lang in een metalen 'vat' (zichtbare tegenwoordigstelling van de onderwereld) om er te vergaan. Doch Hermes 'ex.eklepsen' Ares. Letterlijk: "Hermes dankzij verschalking redde hem", redde uit de greep van de straffende onderwereld! Dàt heet Kristensen "de godsdienstige betekenis" van het zogenaamde 'stelen' dat in feite toont dat Hermes leven uit de onderwereld beheerst.

Vergelijking.

De Babylonische god Ea redde door een list (in antiek Grieks: 'ex.eklepsen') de zondvloedheld Utnapisjtîm niet zonder de woede van andere godheden op te lopen: ook hij wist aan onderwereldlijke godheden het leven te ontrukken dankzij verschalking.

Orestes' redding.

Orestes vermoordt zijn moeder en valt zo in de ijselijke macht der razende Erinyen die hem tot waanzin brengen. Wat behelst dat hij niet meer tot aards leven in staat is als reeds in de onderwereld 'levend' (wat meer op de dood gelijkt). Doch met Hermes reinigt (catharsis) Apollo hem op schalkse wijze en brengt hem zo uit het dodenrijk terug. Waarop de Erinyen tot Apollo roepen: "Gij hebt ons de moordenaar ontstolen". In het Grieks: 'ex.eklepsas', listig hebt gij ontfutseld.

In dergelijke context wordt de bekendste roof van de god Hermes begrijpelijk: hij stal de runderen van Hades, de Onderwereld, de metafoor voor de rijkdom en dus voor het leven der 'aarde' (versta: de onderwereld).

Wordt eveneens begrijpelijk de ‘sacrale’ reden van de verering van Hermes charidotes in Samos: uit de ‘grot’ (de onderwereld) leidt hij de godinnen van de bloeiend-mooie zegen der aarde om deze aan de aardse mensheid ten geschenke te geven. De mensen leven dankzij die verschalking en vereren de ‘goddelijke’ (demonische) verschalker door gedurende de viering de medemensen door sluwheid van goederen te beroven! Die medemensen konden zo de god zichtbaar tegenwoordig in zijn vereerders aan het werk zien!

Pandora die de mensen bedrieglijke gaven bezorgde, en Hermes, zijn nauw verwante figuren.

Hermes werd in Pellene als ‘dolios’, verschalker, vereerd. Hij verschalkt de mensen door ze in de dood te lokken. Hij verschalkt godheden en goddelijke wezens (denken wij aan de Erinyen) door leven te stelen uit de onderwereld.-

Het mysterie.

Kristensen stelt: “De gelovigen (van die tijd) hebben de dubbelzinnigheid van het mysterie van de aardgod erkend en aanvaard. Menselijkerwijze is ons leven een bedrog. Maar dat betekent alleen dat wij onszelf bedriegen wanneer wij menen dat het leven niets anders is dan leven”.(O.c., 122v.).

Dat (die duiding van het leven op aarde die Kristensen blijkbaar huldigt) is de reden waarom hij stilstaat bij de overeenkomst tussen Hermes als bedrieger en Hermes als dief.

Opm.- Hiermee meten wij de zeer grote afstand tussen het antieke, preklassieke heidendom met zijn in de grond tragische terugkeer van hetzelfde (goed slaat om in kwaad en omgekeerd, leven slaat om in dood en omgekeerd, ziekte slaat om in gezondheid en omgekeerd) en het Bijbelse levensbegrip dat het heeft over een ‘eeuwig’ verbond en een ‘eeuwig’ leven waarbij verbond en leven niet vatbaar zijn voor omslag in het tegendeel (of “harmonie der tegengestelden”).

25. Uit de geest ontzet.

Bibl.st.: R. Airault, *Fous de l'Inde (Délires d'occidentaux et sentiment océanique)*, Paris, 2000.

Twee graden van “uit de geest ontzet zijn” stelt Airault, Frans psychiater (actief in India gedurende jaren) vast:

1. de schok die India verwekt in een eerste fase;
2. de krachtmeting met India in latere fasen.

De eerste fase overkomt iedere reiziger bij aankomst: zelfs indien men er zich aan verwachtte toch verliest men tot op zekere hoogte het contact met de werkelijke wereld met als gevolgen allerlei tekenen zoals angsten, paniekaanvallen, verbijstering, neerslachtigheden.

Enkele weken later doen zich de zware problemen van psychiatrische aard voor.- Een korte fase van zich vreemd voelen gepaard met gestoorde stemmingen leidt ze in. Daarop volgen depersonalisatie (verlies van de eigen persoonlijkheid), gekke (meestal mystische) denkbeelden en een vage beleving van er niet meer aan kunnen ontsnappen.

Eigenaardig: eens dat men terug in eigen land is, houdt men er gewoonlijk een “goede herinnering” aan over en heeft men vaak slechts één verlangen: “Terug naar India”!

Ziedaar wat steller heet “het Indiase syndroom”.- Hij ziet gelijkenissen met het “syndroom van Stendhal” (1783/1842; romanschrijver) die in de loop van een reis in Italië een ervaring doormaakt die hij als ‘sentimenteel’ beschrijft maar die gelijk is op het Indiase syndroom. Dit stendhaliaans syndroom duurt voort tot op onze dagen zoals blijkt uit *G. Magherini, Le syndrome de Stendhal (Du voyage dans les villes d'art)*, Paris, 1990.

In steden als Florence b.v. worden vooral kunstzinnige toeristen bij het genieten van o.m. beroemde Italiaanse schilderijen of beeldhouwwerken door psychiatrische symptomen overvallen zo dat zij aan medische verzorging toe zijn.

Gelijkenissen ziet Airault ook met wat Japanse toeristen overkomt - sinds einde jaren 1980 - in Frankrijk, vooral in Parijs.

H. Ota, Voyages et déplacements pathologiques des Japonais vers la France, in: *Nervure* 6 (1988), beschrijft als Japans psychiater, verbonden aan de ambassade van Japan in Parijs, de “maladie mentale”, de geestesziekte, die Japanners gedurende hun verblijf oplopen.

Na enkele ‘wittebroodsweken’ komen de symptomen door: zelfmoordpogingen, misdadige opstoten, aanvallen, diepe depressie, depressie met mystische inslag, ziekelijk erotisme, vervolgingswaan. Let wel: Ota stelt vast dat het meestal voorvalt met jongeren beneden de dertig en bijna altijd zonder psychiatrische antecedenten.- Zij zijn moeilijk te behandelen en willen niet naar hun vaderland terug.

Zoals Airault, o.c., 14, zegt, ook steden in het Heilig land verwekken gelijkaardige fenomenen: reizigers - pelgrims - worden in Jeruzalem overvallen door toestanden waarin zij zich Adam of Mozes of Jezus of Maria - met inbegrip van een mystische zending - wanen.

Opm.. - Een eigenaardigheid volgens Airault in India is dat het Indiase syndroom zich meestal doorzet op het einde van het toeristisch seizoen, d.i. gedurende april en mei.

Opm.- De verklaring door Freud's begrip "oceanisch zweven" stelt dat de getroffen personen terugvallen in de fusie van de baby met zijn moeder als een oceaan van welzijn. Airault zet ze als ondertitel. Het kan natuurlijk. De vraag rijst of daardoor alleen het gehele syndroom begrijpelijk gemaakt wordt. De 'geladen' plaatsen, de 'mystische' aspecten veronderstellen meer dan louter psychoanalytisch 'oceanisme' .

Opm.. - *St. Zweig, Amok*, Paris, 1998, wordt aangehaald: "*Dit land vreet uw ziel uit (...)* .

Na een soort wittebroodsweken ontbreekt het u snel aan kracht (...). Het duurt slechts zolang als de uit Europa meegebrachte energie actief is. (...). Vroeg of laat ondergaat iedereen de genadeslag: de enen drinken, de anderen schuiven opium, nog anderen denken enkel aan één ding, erop kloppen, en worden brutaal. Hoe dan ook iedereen loopt zijn waanzin op".

Indien dat juist is, dan zijn de "psychiatrische symptomen" het zich tonen van een dynamistisch probleem, nl. een zwaar verlies aan levenskracht. Maar dan worden zij enkel heel en al duidelijk indien men ze occult benadert.

26. *Ouija-bord en benaderingswijzen.*

Bibl. st.: G. Govinda, Ouija Book, London, 1981-2.-

Schrijfster, een ervaren occultiste, verwittigt voor verrassingen die diegenen te wachten staan die zonder voldoende voorweten b.v. een ouija-bord uitproberen.

Barbara's ervaring.

Op een late winteravond op een hoeve in Connecticut waagt Barbara, een vriendin, zich aan het ouija-bord. Barbara nl. gaf voor zonder vooropstellingen te beginnen. "Ik was echter verbaasd toen de wijzer heftig begon te slingeren rond het bord. (...). Bij het eerste woord, 'vuur', werd Barbara's gelaat wit. Bij het volgende, 'dood', begonnen haar handen te beven. Toen de wijzer zich daarop op de getallen vastzette en cijfers begon prijs te geven, hield zij plots op en stamelde: "Ik wist het. Ik wist dat het zo zou verlopen".

Verscheidene minuten gingen voorbij voordat zij weerom sprak: zij had vele jaren lang die vrees voor zich gehouden. (...). Tenslotte zei zij dat zij twintig jaar geleden gedroomd had van een vuur waarin haar broer de dood had gevonden. Twee dagen later stierf hij in een brand (...). Zij was ervan overtuigd geraakt dat ook andere familieleden wellicht een tragische dood tegemoet gingen. In dezelfde verwachting had zij zo even de hand op de wijzer gelegd". (O.c., 19f.).

Schrijfster's standpunt.

Vooreerst. Het ouija-bord geeft alle mogelijke berichten door. Ten tweede. Ga ervan uit dat die berichten antwoorden zijn op vragen. Voordat wij vragen waarvandaan de antwoorden komen, moeten wij onszelf ondervragen omtrent de beweegredenen of drijfveren - in de vorm van verwachtingen b.v. - die ons naar het ouija-bord leiden. Want die benaderingen zijn de vragen die wij willens nillens stellen. Deze beelden zich af in de bewegingen van de wijzer. Gevolg: hoe klaarder men ziet in de eigen benaderingen des te sneller men ertoe in staat zal zijn de verdraaiingen in de berichten te onderscheiden van de waarheden erin.

Model.

Barbara's benadering t.o.v. het geheel der paranormale fenomenen veroorzaakte mede haar ongelukkige ervaring.

Origineel.

Evenzo weerspiegelen zich onze benaderingen in de antwoorden van b.v. een ouija-bord. Ga dus uw vooropstellingen na omtrent uzelf, uw vermogen om wat gij aankunt en niet aankunt in het leven, goed en kwaad. "Niets is zonder belang. Al uw vooropstellingen en overtuigingen zullen zich scherper aftekenen als gij het ouija-bord uitprobeert".(O.c., 21).

Toepassing.

Schrijfster stelt dat, indien Barbara het bord verder had willen ondervragen, zij wellicht zou ontdekt hebben - dat althans was 's schrijfster's sterk vermoeden - dat de boodschap omtrent vuur en dood geen letterlijke voorspelling was maar gewoon een gewaarborgd middel om de aandacht te trekken. Volgens Govinda trekt het bord onze aandacht op onze verborgen vooropstellingen die wij inbrengen als wij het uitproberen. "Indien wij het bord reeds vooraf zo opvatten en dus op onze benaderingswijzen letten en deze aan een onderzoek onderwerpen, dan zullen wij wellicht nog opschrikken van de mededelingen maar zodoende bijleren en het geheel beheersen". (Ibid.).

Opm.. - Wij kunnen wat schrijfster zegt, bijtreeden, ja, het uitbreiden zoals zij overigens tot alle andere paranormale informatiebronnen zoals koffiedik kijken, glazen bol raadplegen, kaart leggen, helderzienden opzoeken e.d.m..

Opm.. - Op het einde van haar werk besteedt schrijfster een hoofdstuk aan het voorbijstreven van het ouija-bord. De titel luidt: "*Leaving the Ouija Board Behind*"

Sommigen weten zo goed als onmiddellijk wat het bord zal meedelen. Anderen doen er weken, maanden, jaren over. In alle geval is het bord slechts een onderbouw die - zo stelt zij het - liefst zo snel mogelijk verlaten wordt voor de directe ingeving alleen. Wij zeggen "de directe ingeving alleen" want altijd al is er tegelijk met het uitwendig mededelen enige innerlijke en directere ingeving aan het werk maar die bij de enen vroeger dan bij de anderen later waarneembaar doorkomt.

Opm.. - Natuurlijk rijst dan een nieuwe vraag: "Indien dat uit mijzelf komt - in de vorm van ingevingen of "innerlijk woord" - , komt dat dan uit "mijn onbewuste" ofwel uit een informatiebron die, ofschoon onafhankelijk van mij bestaande, zich van mijn onbewuste bedient?".

27. Fragmenten uit de geschiedenis.-

In *the Oracle's Origins* (o.c., 94/104) halen wij enkele aspecten naar voren die enig licht werpen op de omvang van bord- en tafelcommuniceren.

Paleopythagoreïsche methode.

De oudere pythagoreeërs (-500/-300) kenden denkgenootschappen met frequente zittingen of 'kringen'. Tekens werden in een stenen plaat gegrift. Een tafel(tje) op wielen bewoog naar de tekens toe. Uit de verslagen blijkt niet klaar of de deelnemers in een kring rond de plaat de tafel met de vingers aanraakten zoals heden. In alle geval: het fenomeen werd zeer ernstig opgenomen door de bevoorrechten rond de plaat die er voorspellingen of kosmische kennis van verwachtten.

Sedert de dagen van het pythagoreïsme werd "de sprekende tafel" in talrijke vormen ontdekt en weerom vergeten. Doch de toegankelijkheid is toegenomen. Een pythagoreïsche groep net als andere groepen van gewijde mensen of denkers was een zeer selecte groep.

Met de opkomst van de christenheid kwam het officiële einde van "dergelijk soort magie" maar deze leefde in het geheim verder.

China.

In 1843 keert een Frans ontdekkingsreiziger uit China terug waar het aanwenden van een soort planchette dermate gangbaar was dat ieder huisgezin eraan meedeed. Een tafel of een effen vloer werd gelijkmatig besprenkeld met fijne zemelen of meelbloem. Twee mensen rechtover elkaar hielden een mandje vast waaraan een riethalm of een eetstokje vast hing zo dat het uiteinde ervan de tafel of de vloer raakte. De aanwezigen riepen daarop geesten op terwijl het mandje beweegbaar gehouden werd. Het slepend rietje of stokje ontcijferde tekens, figuren of boodschappen.

Planchette.

Al bleef de Chinese methode tot dat land beperkt, de planchette kon op logisch natuurlijke wijze uit tafelklopperij ("table-rapping") evolueren. Sommige onderzoekers huldigen zelfs die theorie omtrent de oorsprong van de planchette.

Rond 1850 was tafelklopperij bij die spiritualisten gemeengoed. Zij zijn ervan overtuigd dat de doden verder leven en gebeurlijk met levenden in contact komen.

Tafelklopperij

Tafelklopperij heeft een lange en weinig heldere geschiedenis. Zeker gaat zij terug tot de Mongolen van de XIII-de eeuw.- Een groep mensen zit kringvormig rond een tafel(tje). Zij houden de handpalmen boven de tafel terwijl hun pinken de pinken links en rechts van de andere deelnemers raken om een ononderbroken energie geladen 'omloop' te scheppen. Geesten worden opgeroepen en weldra rijst de tafel geheel of gedeeltelijk omhoog als teken van de aanwezigheid van de geesten. De tafelpoten die de vloer raken, maken een klopgekluid dat de basis van een communicatie is: één klop betekent 'neen', twee 'ja'. En zo verder.

Een stap verder.

Aan een tafeltje wordt een potlood hoe dan ook vastgehecht. Papier wordt eronder gelegd.

Opm.. - In Franse mannen- en vrouwenkloosters werd “het bord” dermate aangewend dat een herderlijk schrijven van de bisschop van Parijs in 1856 dat gebruik verbod. Maar toeristen b.v. uit andere landen stelden vast dat men in het geheim voortdeed!

Opm.. - Dat het christendom de praktijk verbod, heeft als reden dat het communiceren met “het onbewuste” of “de geesten” niet zonder - soms zware - problemen verloopt die gebeurlijk zo ver gaan dat de betrokkenen ook mentaal geraakt worden. Om van religieuze en gewetensproblemen te zwijgen.

Niet zonder reden sprak S.Paulus - *Galat. 4:9, Coloss. 2:8vv.* - over “de elementen van de wereld” die allesbehalve christelijk kunnen zijn én die blijkbaar de wereld stevig beïnvloeden. Ook via communicatie met “het onbewuste” of “de geesten”.

De christenheid echter nam het christendom terzake niet altijd zo ernstig op zoals blijkt uit de zedengeschiedenis. De ‘elementen’ (versta: wezens en krachten die heersen) van deze wereld doen o.m. alsof zij “lieve overledenen” of ‘geleerden’ of wat ook zijn, en bedriegen naïeve mensen en vooral beroven ze van hun levenskrachten. Want deze laatste zijn meermaals het enige doelwit van “het onbewuste” of “de geesten”, die levenskrachten missen en zich zoeken te voeden aan degenen die ze argeloos oproepen.

28. Lotsworp o.g.v. beroep op een egregoor.

Bibl. st.: L. Bernard d'ignis, *Traité pratique du désenvoûtement et du contre-
envoûtement*, Rennes, 2002, 81ss. (*L'envoûtement par évocation*).

Een magiër kan de eigen kwaadaardige energieën activeren om een lotsworp te plegen. Maar hij kan ook beroep doen op het 'oproepen' van een egregoor. Steller definieert deze term als "een soort met geest begaafde entiteit die uitgeeft op een groot aantal personen die ze haar dagelijkse voeding inzake levenskracht verzekert".-

Toepassing.- Alle grote religies steunen zich tot op zekere hoogte op een egregoor. -

Opm.. - Dit kan waar zijn voor alle niet-christelijke religies maar geldt niet voor de Bijbelse religie aangezien deze - waar zij echt is - haar levenskracht put uit de H. Drie-eenheid. Wat niet belet dat wat men heet "de gemeenschap der heiligen" haar bijdrage levert.

Oproeping.

Steller definieert ze als "een richten van welomschreven levenskrachten eigen aan een egregoor dankzij bewuste of onbewuste verering".

Concreet:

ik wil op iemand een lot werpen; ik ken een egregoor die in boze lotsworpen gespecialiseerd is of althans bij gelegenheid zich tot het lot werpen leent. Ik doe het nodige om contact te krijgen en vooral gunstig te stemmen. Er bestaan inderdaad soorten egregoren: de ene specialiseren zich in goed doen, andere in kwaad doen; nog andere in nu eens goed dan weer kwaad doen.

Een oproeping kan enkel tot stand gebracht worden op een plaats die sterke 'tellurische' (d.i. uit de aarde oprijzende) levenskrachten prijsgeeft, op astrologische (d.i. met de energieën en entiteiten van hemellichamen samenhangende) momenten zoals de fasen van de maan, van de zon of de planeten. Men ziet dat de oproepende zich onder de voeten (tellurisch) en boven het hoofd (astrologisch) veilig stelt. De oproepende houdt rekening met de kosmische wezens, energieën en ogenblikken. Hij/zij situeert zich in ruimte en tijd.

Een oproeping geschiedt voor alles door een daartoe gespecialiseerde groep.- Steller preciseert. Dat type van magie is veeleer geschikt voor belangrijke internationale groepen zoals internationales. Maar ook politieke partijen b.v. praktiseren het.-

"Wij komen daarmee in een soort occulte oorlog terecht die ofschoon geruisloos met zekerheid zeer gewelddadig is. Geconfronteerd met dat soort aanval beschikt het doelwit over zo goed als geen overlevingskansen" (o.c., 82).

Steller ziet maar één uitweg, nl. een tussenkomst eigen aan wat hij heet “de hoge magie”, d.i. een over zeer gespecialiseerde kennis beschikkend type van magie.

De waarschijnlijkheid dat de gewone man die geen bekend politicus of kopstuk van een multinationale of een ster uit de amusementswereld is, doelwit wordt, acht steller onbestaande. Meteen duidt hij onrechtstreeks de doelwitten van egregorische lotsworpen aan.

Geld.

Zijn de energieën die zo'n tussenkomst vrijmaakt, honderd- of duizendmaal krachtiger, degene die erop beroep doet, zal zeer grote sommen betalen.

Een eigen egregoor.

Het is doenlijk zelf een totaal nieuwe egregoor te stichten die echter op energetisch gebied gevoed wordt door een daartoe speciaal gevormde en opgeleide groep. “Het voordeel van deze techniek is dat “een occulte machine” die zo tot stand komt, van meet af geprogrammeerd is met het oog op zeer omschreven doeleinden” (ibid.).-

Opm.. - Het is meteen duidelijk dat dit een niet weinig omslachtig werk behelst, als men rekening houdt met wat reeds vereist is door het simpele oproepen.

Opm.. - O.c., 170/174 (*La haute théurgie*).- ‘Theürgie’ komt van het antiek Grieks ‘theos’ (hoger wezen, godheid) en ‘ergia’ (werking). De theürg(e) doet beroep op hoge entiteiten die steller ‘bewaarengelen’ heet maar in een niet-christelijke zin want - zo zegt hij - daartoe behoren de zesendertig ‘heersers’ die men aanroept met als uitwerksel “enorme krachten” die ze ertoe dwingen - sic - goed te handelen (wat behelst dat zij zowel goed als kwaad doen). Ermee samenwerken behelst een algehele geestelijke vorming.

Opm.. - De naam ‘theürgie’ bestaat van in de late oudheid. Zij is een zeer riskante onderneming want, doordat de opgeroepen hoge entiteiten tweeslachtig zijn, bestaat de mogelijkheid dat de oproepende zelf onderworpen geraakt.

29. Toverbeeldjes in middeleeuwse context

Bibl. st.: A. de Rochas, *L'envoûtement*, SECLE, s.d., 26/29.

Kolonel de Rochas (1837/1914), ooit een schitterend student aan de Ecole polytechnique van het Franse leger, zet in dit werkje enkele inzichten uiteen die een licht kunnen werpen op het mechanisme van de lotsworp ('envoûtement'), vooral op de rol van het toverbeeldje. Het Frans heeft een stel termen om het toverbeeldje te noemen: dagyde, épargne, figurine, manie, poupée, voulte, vols.

Definitie.

Een wassen beeldje, indien het geschikt gemaakt wordt voor magische doeleinden, is een toverbeeldje.- De tekst die nu volgt, is een herschrijving van wat de Rochas aan de traditie ontleent. Hij biedt een paradigma, d.i. een toepassing die het algemene begrip suggereert.

De magistraat E. Falgairolle publiceert in Nîmes in 1892 *Un envoûtement en Gévaudan l'année 1347*. Gévaudan duidt de streek rond Mende, de hoofdstad van het departement la Lozère, aan. Falgairolle steunde zich op de notulen van een proces in 1347.

Pépin, een priester van het bisdom Clermont, wordt van hekserij beschuldigd en o.m. van een lotsworp op de bisschop van Mende waarbij hij zich van een toverbeeldje bediende - de Rochas haalt een uittreksel terzake aan.

Op 24 november wordt Pépin ondervraagd door de commissaris van het kerkelijk gerechtshof in Mende.- Om te beginnen bekent hij dat hij over een 'grimoire', een toverboek, dat hij afgeschreven had op een kasteel nabij Perpignan, de hoofdstad van de Pyrénées orientales (Frans Catalonië), beschikte. Vier jaar geleden vertoefde hij in Langeac waar hij zich met anderen met de "steen der wijzen" (in het Frans "pierre philosophale", "fontaine d'or", "bois de vie") bezighield.

Terloops: de steen der wijzen is een (poedervormige) stof, door alchemisten aangewend om ermee onedele metalen in goud te veranderen; het is ook de naam voor de vaardigheid om dergelijke materie te vinden. Die materie diende o.m. om geesten te onderwerpen.- Ziedaar een gedeelte van de magische context waarin de priester te werk ging.

Het toverbeeldje.

Pépin schaft zich ongebruikte was aan en begeeft er zich mee naar Vedrines bij de plaatselijke geneesheer. Hij verblijft daar zes weken. De dag kwam dat hij eigenhandig de was met warm water zonder enig ander bijvoegsel tot een beeldje omkneedde. Gedurende de aanmaak hield hij het toverboek voor de ogen. Hij sprak de noodzakelijke woorden uit.

Het beeldje had hij niet gedoopt (een gangbaar onderdeel van dergelijke beeltenismagie). Wel had hij "enkele woorden uitgesproken" onder het maken van het beeldje.

De vraag werd gesteld of de bisschop het kwaad dat het beeldje aangedaan werd, zou ondergaan door b.v. het beeldje van een lid te ontdoen. Pépin bevestigde.- De vraag of de bisschop ten gevolge van het afsnijden van een lid van het beeldje zou sterven, beantwoordde hij bevestigend. Hij beweerde zelfs dat alleen hijzelf in dat geval de dood kon verhinderen.

Opschriften.

Hij had onder het aanmaken op de borst de namen van “de engelen der Heerschappijen (‘Dominations’)” geschreven. Hij maakte het beeldje op een vrijdag. De engel van die dag is Anhoël. Diens naam had hij samen met zes andere engelnamen op de borst geschreven.- Op het voorhoofd schreef hij de naam van de bisschop. “Dit alles om de wetten van de kundigheid terzake toe te passen”.

In het geheim stak hij het beeldje in een opening in de muur van de bovenverdieping van de toren van het kasteel van Arzence. Het moest enkel gedurende de maand januari ‘werken’. Hij had dit alles gedaan onder druk van de heer van Apcher die zich van de bisschop wou ontdoen.

In de loop van de ondervragingen bekende hij dat hij op zijn reizen - vooral in Toledo en Cordoba - toverboeken aangetroffen had. Eén ervan was van de hand van de *koning van Mallorca*, terdege thuis in magie, met als titel *De naturalibus*, een werk dat de vorst hem zelf had overhandigd. In dergelijke werken leert men toverbeeldjes maken en stelt men o.m. dat, indien mensen en dieren erop treden, zij sterven en dat, indien zij enkel maar aangeraakt worden, gevaarlijk zijn.- Het was overigens zijn eerste beeldje: hij was enkel een beginneling.

Verklaring.- Pépin kon geen echte verklaring geven. Daarom wendt de Rochas zich tot *Paracelsus* (1493/1541) in diens werk *De ente spirituum*.- Blijkbaar stelt de beruchte occultist een traditionele drieledigheid voorop - aldus De Rochas -: de onsterfelijke ziel; het stoffelijk lichaam en de 'geest'. De Rochas vertaalt door "agent nerveux", d.i. met het zenuwstelsel samenhangende oorzaak. Vertalen wij liever door "(occulte) levenskracht". Deze is in het hele lichaam - alle gedeelten inbegrepen - aanwezig en dient ertoe de wil van de ziel over het hele lijf te spreiden.- Dit wordt nu toegelicht door uittreksels uit Paracelsus' werk.

Definitie.

De 'geest' zoals Paracelsus hem beschrijft, beheerst alle gedeelten van het zicht-en tastbare lichaam. Zo heeft die geest b.v. handen en voeten "als gij" (zoals Paracelsus pittig zegt). Wordt gij gekwetst, dan is het niet uw lichaam dat de kwetsuur incasseert maar uw geest, ook al toont de kwetsuur zich zicht- en tastbaar in uw lijf. Dat 'stigma' (versta: mysterieus symptoom) is veroorzaakt door uw geest. Indien uw geest er erg aan toe is zo dat uw lijf er erg aan toe is, genees dan die geest en uw lichaam wordt gezond. Indien uw geest 'gedood' wordt, dan doodt hij U.

Opm.. - 'Geest' bedoelt blijkbaar wat in ander occult taalgebruik "etherisch zielenlichaam" heet, dat inderdaad de levenskracht van het biologisch lichaam uitmaakt als tussenterm tussen de immateriële ziel, haar "astraal zielenlichaam" enerzijds en het biologische lijf anderzijds.

Ziel, engel, duivel en geest.

Geest is een 'macht' doorheen dewelke het hele lichaam kan getroffen worden zo dat het b.v. aan allerlei ziekten toe is. Hierbij is noch de duivel zelf of eender welke van zijn invloeden (ingevingen b.v.) de oorzaak "want de duivel is geen geest" (*De ente* iv). Evenmin is een engel een geest. Is geest dat wat actief is in het levend 'lichaam' dat ons denken is, zonder enige materie. Dat wat bij ons sterven overleeft, is de ziel. (Ibid.).

Geest en ziekten.

De geest veroorzaakt ziekten op twee wijzen.

1. Beïnvloed door natuurgegeven antipathie of andere kwaad begunstigende dingen werken geesten buiten de menselijke wil om, elkander tegen.

2. Door onze denkbeelden, zintuigen, wil, maken wij geesten ziek. In dat geval zijn wij het die zoeken kwaad aan te doen. Een stevig besliste wilshouding is de moeder van geest die kwaad veroorzaakt. (*De ente* v).

Lotsworp.

Het is uitvoerbaar dat mijn geest iemand anders met mijn dolk doorsteekt of kwetst en wel zonder behulp van het lichaam. In dat geval is mijn hevige begeerte de oorzaak. Iemand die zichzelf kwaad wil berokkenen, kan - doordat de lotsworp van de geest afhangt zelf zich het kwaad dat hij zich toewenst, aandoen. Het is ook uitvoerbaar dat ik dankzij mijn wil de geest van mijn tegenstander in een afbeelding vastleg en dat ik hem zo tot een misvormde of hinkende naar willekeur omvorm door middel van was.

Zo gebeurt het dat o.g.v. lotsworpen afbeeldingen toegetakeld worden met ziekten als koortstoestanden, vallende ziekten, apoplexieën (versta: hevige bloeditstoringen in een orgaan) en dergelijke, voor zover althans deze op de juiste wijze bereid werden. (*De ente viii*).

Gesteld een gevecht tussen een geest en een andere geest.- Indien een wassen beeldje met aarde en stenen bedekt wordt, dan is de mens die het doelwit ervan is, onrustig en gefolterd en wel dààr waar de stenen opgehoopt werden. Hij voelt zich bevrijd wanneer het beeldje het daglicht ziet. Indien men ervan een been b.v. breekt, ondervindt de mens die erdoor bedoeld is, een breuk. Hetzelfde geldt voor steken en andere kwetsuren die men het beeldje aandoet. (*De ente vii*).

Gesteld men schildert een afbeelding van iemand op een muur.- Indien zij op de erdoor bedoelde mens gelijk, dan is het zeker dat al de slagen en kwetsuren die men het geschilderde aandoet, het doelwit bereiken.

De reden.- Door de wil en de geest van degene die schildert, dringt de geest van het doelwit in de afbeelding.

Gevolg: welke schade gij ook vraagt die die mens moet treffen, hij zal ze ondergaan indien gij maar diezelfde schade aan zijn afbeelding toebrengt. Dit doordat uw geest de geest van het doelwit in de beeltenis heeft vastgelegd zo dat hij aan u onderworpen is. (*De ente ix*).

30. *Gelijkenis en samenhang.*

S. de Guaita, Le temple de Satan, Paris, 1891, wordt aangehaald.

1. *Gelijkenis.*

Hoe gelijkender het beeldje des te groter de kans dat de lotsworp lukt. Zo zal men alle sacramenten - doopsel, vormsel, ziekenzalving, - priesterwijding - die het doelwit kan ontvangen 'toedienen'. Druppels van de ziekenzalf of stukjes van een geconsacreerde hostie versterken dit.

2. *Samenhang.*

Nagelresten, een tand, haren afkomstig van het doelwit worden ingewerkt. De beeltenis wordt bekleed o.m. met een stukje stof die lang door het doelwit gedragen werd.

De foto als model.

de Rochas bestudeerde de samenhang tussen een gemagnetiseerde en de fotografische plaat van die dagen. Volgens *J. Lermine, L'envoûteur*, in: *Cosmos* 1892, doet zich het volgende voor.

Tussen het lichaam voor de lens en de gevoelige plaat ontstaat een stroom van deeltjes die ontspringen aan de materie van de gefotografeerde. Het chemisch proces legt die deeltjes vast. Tussen de schijnbaar levenloze afbeelding en de levende persoon ontstaat een onverbreekelijke samenhang. Het is alsof talloze vezeltjes beide verbinden.

Gevolg.

Indien men de afbeelding slaat of scheurt, werkt dat in op de gefotografeerde die er niets van begrijpt: hij lijdt, klaagt, sterft zonder te weten waardoor.

Schimmen.

Volgens een getuige zou H. de Balzac (1799/1850) beweerd hebben dat ieder lichaam in de natuur bestaat uit reeksen schimmen in eindeloze lagen de ene op de andere gestapeld en dit in alle richtingen van waaruit men een lichaam kan bekijken. Iedere foto vat één van die lagen, onttrekt ze en eigent ze zich toe. Gevolg: bij iedere foto verliest de gefotografeerde één van die schimmen die toch een gedeelte van zijn wezen uitmaken.

Opm.. - Modellen zijn nooit het origineel zelf doch in dit geval benaderen zij wat helderzienden zien.

Opm.. - I.p.v. een wassen beeldje kan men andere dingen aanwenden volgens de Guaita.- Zo een pad. Men geeft het dier de naam van het doelwit. Voor de rest past men dezelfde rituelen toe als die waarmee men een wassen beeldje bewerkt. Men bindt de levende pad met te voren aangeschafte haren (liefst van het doelwit). Men spuwt erop en begraaft ze onder de drempel van het doelwit of althans daar waar deze dagelijks moet voorbijgaan.

In Zuid-Amerika past men die methode toe in de overtuiging dat het doelwit als verstikt zal sterven alsof de lucht rondom plots stelde en het omknelde zoals de aarde het ongelukkige dier omkneelt.-

Terloops: nog heden stellen missionarissen b.v. die doenwijze vast.

Opm.- De “vliegende engel”.- I.p.v. een beeldje of en pad gebruikt men een gehyptotiseerde. Men doet uit het biologisch lichaam het fijnstoffelijk lichaam uittreden en richt het - met een opdracht natuurlijk - op het doelwit.

1. Het uitgetreden fijnstoffelijke lichaam dringt in het doelwit en - de opdracht - legt de hartslag stil zo dat het stikt.

2. Het fijnstoffelijk lichaam wordt begiftigd met gifstoffen in fijnstoffelijke toestand, dringt in het doelwit en - de opdracht - vergiftigt het.- Daarna doet men het fijnstoffelijk lichaam van de gehyptotiseerde herintreden en wekt hem uit zijn ‘slaap’.-

Opm.. - De vliegende engel kan ook de ziel van een gestorvene zijn die men dus oproept en bewerkt zoals hierboven gezegd van een levend persoon.

Opm.. - Men ziet hiermee tot wat ‘zwarte’ magie in staat is. Indien het boekje van de Rochas enige bruikbaarheid heeft, dan is het deze: de ogen openen voor wat onze moderne en postmoderne tijdgenoten niet zien, ja, niet eens willen zien.

31. Nachtelijke erotisch-magische bezoeken.

Eén van de meest omstreden maar telkens weer door mensen die het kunnen weten, vastgestelde wezens heten in het Latijn ‘incubi’ (mannelijke bezoekers) en ‘succubi’ (vrouwelijke bezoekers). Die bezoeken zijn stevast erotisch-magische bezoeken, al of niet gepaard met occulte bevruchtingen.- Een woord daarover.

Basisinzicht.

Een Italiaans theologieprofessor uit de XVII-de eeuw, *Sinistrari d’ Ameno*, in zijn werk over ‘demonialiteit’ zegt wat volgt. De duivel - wat hij daar ook mag onder verstaan - beschikt over twee wijzen van geslachtsgemeenschap plegen met mensen:

1. met magiërs en magiërinnen pleegt hij zulks pas na plechtige geloofsbelijdenis waardoor men zich aan demonie overlevert;

2. met van dergelijk instemmen totaal afkerige mensen, mannen en vrouwen.- Sinistrari voegt daaraan toe: “Het is een vastgesteld feit dat zo nu en dan kinderen geboren worden die groot, sterk, moedig, mooi en boosaardig zijn”. (*F. Boutet, dir., Dict. des sciences occultes, Paris, 1976-2, 182s.*).

Succuben.

Volgens *C. Rager, Dict. des fées et du peuple invisible dans l’ occident païen, Turnhout, 2003, 883s.* (Succube), is een succube - letterlijk ‘onderligster’ - een vrouwelijke demon die ‘s nachts geslachtsgemeenschap pleegt met een man.

Middeleeuwse teksten getuigen: edellieden b.v. zagen bij gesloten deuren en vensters zeer mooie vrouwen in hun kamer binnenkomen met seksuele bedoelingen.

Incuben.

Volgens hetzelfde woordenboek, o.c., 489 (Incube), is een incube - letterlijk ‘bovenligger’ - een demon die geslachtsgemeenschap pleegt ‘s nachts met vrouwen. In middeleeuwse teksten duidt men zo’n wezens aan met een veelheid van termen: dusius, faunus, ficarius, homo silvestris, larva, pilosus, satyrus, silenus, sylvanus. Dit zijn Latijnse termen die een aspect benadrukken. Zo b.v. seksbehoefte (ficarius, satyrus), natuurgeest (faunus), woudbewoner (homo silvestris, sylvanus), nachtelijke zwart-magiër (larva).-

Het woordenboek stelt dat bij de oude Romeinen deze figuren geesten uit de natuur (versta: in haar occulte dimensie) waren maar die mettertijd - onder heidense en vooral christelijke invloeden die erotiek met demonie verbonden - als ‘demonen’, ‘duivels’, bestempeld werden.

Merlijn de Toveraar.

Genoemd woordenboek ziet in Merlijn de Toveraar een ‘kind’ van dat soort geslachtsgemeenschappen daar men hem beschrijft als zoon van een vrouw en een incubus.- o. c., 648/653 (*Merlin l’Enchanteur*), geeft een lange uitleg waaruit wij een gedeelte weergeven.

Merlijn's moeder - aldus de Bretoense romans - was zeer mooi maar wou niet huren in de overtuiging dat, indien zij met een man in bed ligt, zij zal sterven. In een tekst die dateert van 1215/1230, luidt het dat zij tenslotte met een onbekende naar bed gaat nadat deze ze ervan overtuigd heeft dat zij van diens lijf zal genieten maar hem nooit zien. Zij worden de ouders van een kind dat onvoorspelbaar en verdorven is. Satan hoopt ervan zijn dienaar te maken doch mislukt: zijn moeder krijgt wroeging en in haar berouw verlost zij Merlijn van de demon. Toch - aldus steeds de tekst - houdt Merlijn iets over van de bestialiteit van de nachtelijke bezoeker (hij is bij zijn geboorte dermate harig dat zijn moeder ervan schrik krijgt), van de alom aanwezigheid, van het vermogen van gedaante te veranderen en de kennis van het verleden eigen aan de bovenligger.- Van God krijgt hij, van kindsbeen af, gaven als wijsheid en profetie. - M.a.w.: Merlijn blijft een tweesnedig wezen.

Opm.. - Het feit dat “nachtelijke geile bezoekers en bezoeksters” telkens weer ter sprake komen sedert oeroude tijden alsook het feit dat ervaren occultisten - weliswaar al wat ijdele uitvindsels zijn, uitbannend - dergelijke dingen als mogelijk duiden, moet ons tot nadenken stemmen. Feit is dat nog heden in onze moderne en postmoderne wereld levende mensen wier betrouwbaarheid niet kan in twijfel getrokken worden, melding maken van nachtelijke bezoeken. En wel van b.v. “een lichtende figuur, vrouwelijk, met een mooi lijf van mist of nevel” die bij voorkeur 's nachts opdaagt. Met als gevolg dat de echtgenote daarop a.h.w. uitgeput opstaat. Die uitputting legt dan het aspect 'larva', leegzuigend spook, bloot.

32. Vampirisme.

Bibl. st.: C. Rager, *Dict. Des fées et du peuple invisible dans l'occident païen*, Turnhout, 2003, 933/ 939 (Vampire (Mort-Vivant)). –

De uiteenzetting is lang. Wij halen het wezenlijke naar voren want het wezenlijke is betrekkelijk gemakkelijk te vatten.

Definitie.

De volkse en literair-artistieke definitie luidt: “Een gestorvene - om zich in de andere wereld in stand te houden - zuigt het bloed van levenden uit”. Dat is zowat de kern. Deze is geldig want alle ervaringen met vampieren bevatten hem.

Let wel: de term ‘bloed’ moet als ‘bloedziel’, beter nog: ‘bloedzielenstof’, in het biologische bloed aanwezig, begrepen worden en wel als basis van gelukt leven op aarde en in de andere wereld. Dat is de inzet.

Een moeilijk te toetsen traditie stelt dat vampieren in hoofdzaak mannen zijn met een voorkeur voor bloedziel van - liefst jonge - vrouwen, terwijl vrouwen bloedziel van mannen zouden verkiezen.

Oeroud.

Schrijfster stelt vast dat een epos daterend van het derde millennium voor Christus in Chaldea vertelt hoe de godin Ishtar ermee dreigt doden op te roepen tot het ‘verslinden’ van levenden. De term ‘verslinden’ betekent “de levenskracht stelen”. Het begrip ‘levenskracht’ is het sleutelbegrip.

Reden: ook in de wereld der doden geldt de wet die stelt dat wie geen levenskracht bezit, er onzalig aan toe is.- In de oudheid kenden Egypte, Griekenland, Rome eveneens een analoog fenomeen. Voor de Grieken denke men b.v. aan lamia of de empusa.

Onbedorven lijk.

Eén der nadoodse kenmerken van het feit dat de begravenene een vampier is, bestaat in de ontdekking dat zijn lijk in het graf niet bederft. In het archaische Griekenland bestond het gebruik de begravenen te ontgraven om na te gaan of zij al of niet aan het vergaan waren.

Onderscheid.

Men verwarre niet ‘weerwolf met ‘vampier’. Beiden hebben het gemunt op levenskracht doch de weerwolf is een - liefst ‘s nachts - uitgetreden levende terwijl de vampier steevast een gestorvene is. Wat ook gelijkenis insinueert, is dat, wanneer de weerwolf sterft, hij mogelijkerwijze vampier wordt en dat een vampier gebeurlijk de gedaante aanneemt van een wolf.-

Ethisch gezien zijn beide types van mensen ondermaats: geweten is hun zwakke zijde. Iets dat zij in leven en na hun dood duidelijk aan de dag leggen. Dat verklaart ook waardoor zij niet over de noodzakelijke en voldoende goede levenskracht beschikken.

Legenden.

Legenden en mythen geven vampirisme weer in een meermaals verbloemde vorm zoals b.v. in volgend vampierenverhaal uit Polen.

Een kind-vampier in de gedaante van een klein bleek spook met gesloten ogen bespookt kerkhoven. Indien een paard in zijn nabijheid komt, springt het kind op het paard en bijt het in de nek van het dier tot het bloed bloot komt. Indien het paard bereden wordt, dan is er voor zijn menner één enkele uitweg: van zijn paard springen, zijn dolk grijpen, ermee in de aarde een kruisteken maken terwijl hij het kleine monster toeroept te verzwinden. Waarop het op zijn beurt langs de dolk de aarde ingaat.- Men neme de methode der bestrijding niet letterlijk op: de beschrijving suggereert dat men een methode van ongewone aard moet toepassen. Meer niet.

Verschijningswijzen.

Indien de vampier gezien wordt - met de biologisch ogen of met de geest - , dan blijkt hij/ zij gedaanten aan te nemen. Onder meer die van een (grote) kat. Wat nog heden is vastgesteld.

Harmonie der tegengestelden.

Schrijfster vermeldt de Sloveense Kresnik die soms geduid wordt als een 'goede' vampier. Een voorouderfiguur met vampirische kenmerken verdedigt de gemeenschap tegen vampieren van elders die als menseneters en verwekkers van onguur weer beschreven worden. Tegen de heksen die het graan- of wijngeluk, versta: de levenskracht die korenvelden en wijngaarden vruchtbaarheid verschaft, 'gestolen' hebben ten voordele van andere gemeenschappen, vecht de Kresnik in de andere wereld.

Slotsom.- Wie het fenomeen 'vampirisme' wil begrijpen, moet de centrale rol van de levenskracht met het oog op geluk hebben vooropstellen.

33. Lycanthropie (weerwolverij).

Bibl. st.: C. Rager, *Dict. des fées et du peuple invisible dans l'occident*, Turnhout, 2003, 580/586 (*Loup-Garou*).

'Lycanthropie' betekent "weerwolf zijn". En 'weerwolf' is een metonymie want 'weerwolf' staat voor 'weerkat', 'weerleeuw', 'weertijger' e.d.m. .. Wat wij nu kort toelichten, beginnend met een voorval dat zich nog heden voordoet.

Model.- C. Petronius (20/66) in zijn zedenroman *Satiricon* vertelt: de jonge Niceros was gedurende een nacht op mars met een soldaat en ziet deze plots in een wolf veranderen en wilde kreten uitstotend wegvlugten.

Definitie.- De middeleeuwse duiding luidt: "Indien een mens het vermogen toont - bij voorkeur 's nachts uitgeoefend - om zijn biologisch lichaam te verlaten en de gedaante van een dier aan te nemen, dan is hij/ zij een weerwolf".

De romantici preciseren: wat het lichaam verlaat, is de 'dubbelganger' (in dierlijke vorm), d.i. een fijnstoffelijke afbeelding van de mens die daarin uittreedt. Men zegt ook 'schaduw' of 'schim'.

Terloops: blijkbaar geschiedt die uittreding vaak zonder dat de mens in kwestie het beseft.

Kentrekken.

Bepaalde fenomenen laten toe te bepalen of lycanthropie een feit is. - Zo degene die als weerwolf uitgetreden is, 'droomde' dat hij/ zij b.v. hazen, konijnen, katten opat. Hij/ zij laat 's morgens in de kamer waar hij/ zij die uittredingsnacht geslapen heeft, een geur van seksueel geprikkelde dieren na. Wie weerwolf is, is vaak mooi als man of vooral als vrouw en dus aantrekkelijk voor het andere geslacht dat - argeloos - daarop ingaand ondervindt dat men erdoor sterk uitgeput wordt: men heeft met een 'lorelei' te doen. Wat de ware aard van lycanthropie toont: verraderlijke diefstal van levenskracht en meteen van geluk.

Ethisch.

De gedragskenmerken van de weerwolf en van de vampier zijn zo goed als dezelfde want beide types van mens zijn missen grondig geweten en dus goede levenskracht.

Materialisering.

Indien een fijnstoffelijk lichaam - b.v. de uitgetreden schim van een weerwolf - plots of geleidelijk tot biologisch lichaam wordt, dan toont dit 'materialisering'.

Een verhaal in het Franse Limousin laat dit aanvoelen.-

Een heer had als vrouw een heks. Op een dag gaat hij op jacht waarbij een grote wolvin zich op hem werpt maar hij gelukt erin een van haar poten af te hakken. Hij bergt deze in zijn jagerstas. Thuis gekomen ontdekt hij dat de poot een mooie, blanke hand is. En wat merkt hij nog: zijn vrouw verbergt in haar mantel haar arm zonder hand! Hij beseft daarop dat zij 's nachts uittreedt in gematerialiseerde vorm.

Men kan dit afdoen als 'fictie'. En dat zal wel in menig geval zo zijn. Maar dat type van verhalen is dermate universeel dat de vraag rijst: "Zou dat niet wel eens op waarheid kunnen berusten?"

Geloofwaardige - ofschoon zeldzame - mensen staan borg voor de waarheid ervan.- Daaraan beantwoorden verhalen omtrent de wijze waarop men dergelijke- als soms zeer schadelijk ervaren - uittredenden kan onschadelijk maken.

Eén ervan is in een Amerikaanse film vertolkt en draagt als titel "Silver bullet". Het lijkt erop dat een dergelijk gematerialiseerde uitgetredene o.m. onschadelijk wordt nadat men hem/ haar met een zilveren kogel neergeschoten heeft.

'Verhalen'.

Wanneer men wat over weerwolverij geschreven wordt, onderzoekt, dan valt de grenzeloze veelheid van varianten op inzake details allerhande. Zo de zogenaamde kentrekken waaraan men een weerwolf kan erkennen, gebeurlijk van bij de geboorte. Zo zou een kind dat een begin van een staart vertoont, een weerwolf zijn; zo ook een kind dat eens gespeend opnieuw de borst krijgt; zo nog de zevende van zeven zonen. Men gelove die 'kentrekken' gewoon niet. Zij behoren tot de mythisch-legendarische verbloeming van de werkelijkheid. Wel hebben die 'kentrekken' als rol er de aandacht op trekken dat gebeurlijk iemand dergelijke 'kentrekken' in de geest krijgt eens dat hij/ zij geconfronteerd wordt met een mogelijke weerwolf: het is alsof een instantie op die mythisch-legendarische wijze ingeeft: "Let op! Het is een weerwolf-!". Men gelove niet naïef maar men houde er rekening mee dat zo'n 'ficties' op weg zetten naar de waarheid.

34. De witte vrouwe (autostop-vrouwe).

Bibl. st..

-- D. Audinot, *Les lieux de l'au-delà (Guide des fantômes, dames blanches et autostoppeuses évanescentes en France, Belgique et Suisse)*, Agnières, 1999; -

-- C. Rager, *Dict. des fées et du peuple invisible dans l'occident païen*, Turnhout, 2003, 227/233 (Dames blanches).

Model.- De Hohenzollern in Duitsland zijn de afstammelingen van Tassillon, graaf van Zollern (+800), waarvan een tak de koninklijke en keizerlijke dynastie van Pruisen en Duitsland uitmaakte. Zoals vele andere huizen in Duitsland hadden de Hohenzollern een eigen familiale "witte vrouwe", d.i. een in wit gewaad geklede vrouwelijke schim. Kenmerkend voor die der Hohenzollern was dat zij weliswaar in het wit verscheen maar met zwarte handschoenen en gemaskerd. Zij verscheen om middernacht om de dood aan te kondigen van het gezinshoofd of van een rijks grote.

Haar eerste verschijning dateert van 1486 in de burcht van Plassenburg nabij Bayreuth. In 1812 verschijnt zij aan Napoleon in Bayreuth. Zij verschijnt dan in 1840, 1850, 1888. De laatste Duitse keizer, Wilhelm II, spotte ermee, maar n.a.v. haar verschijning liet hij toch zijn verblijfplaatsen in Potsdam en Berlijn versterken.

Definitie.- Een schim "post mortem" (na de dood van de vrouw van wie de schim is) die zich in de ene of andere graad wit-stoffelijk materialiseert (grofstoffelijk wordt), is een witte vrouwe.

Karakter.- Volgens Rager, o.c., 227, zijn de meeste witte vrouwen 'welwillend' maar 'onvoorspelbaar', ja, gevreesd. Dat wijst erop dat zij ethisch meestal bedenkelijk zijn en een levenskracht uitstralen die ondermaats is en tuk op die van levenden.

Onweergebonden.

Audinot, o.c., 126s., vermeldt.- Craponne-sur-Arzon (Haute-Loire) heeft het puin van een burcht op de zuidkant van een berg. De oostkant van het puin geeft een rotsvorm te zien die de mensen van de streek "la Chaise à la Dame" (een soort zetel in de rots) heten. Gedurende nachtelijke onweders zetelt daarin een mooie lichtende nevelachtige vrouwengedaante. Indien iemand ze gematerialiseerd ontmoet en haar de weg vraagt, dan wijst zij hem. Verdwaalde reizigers helpen lijkt haar hoofdzorg te zijn.

Zoals het geval bij vele witte vrouwen spreekt zij wenend en klagend. Niemand kent er de reden van maar men vermoedt dat het puin van de burcht er iets mee te maken heeft.-

Terloops: alle grotten in de omtrek van "de zetel" vertonen feeën en aanverwante fenomenen.- Wat Audinot vaststelt, is dat witte vrouwen zich vaak tonen in de loop van onweders "met hun elektromagnetische krachtvelden" (aldus steller die de indruk heeft dat zij (o.m. die) energie nodig hebben om zich te tonen).-

Opm.. De term 'natuurreligies' verwijst zeer uitdrukkelijk naar de samenhang tussen sacrale fenomenen en bepaalde natuurkrachten. Wat Audinot doet veronderstellen dat de witte vrouwe van Craponne-sur-Arzon een of andere

voorchristelijke natuurentiteit is.

Autostopvrouwe.

Nabij Perpignan op de wijk les Abricotiers tussen Perpignan en Canet aan de Middellandse zee in een draai verscheen meermaals een autostop-vrouwe.

Zaterdag 20.10. 1981 rond 22h30 rijdt M.S. van Canet naar huis. Plots ziet hij in het licht van zijn wagen het silhouet van een mooie jonge vrouw die wenkt. Op dat uur en die plek iets normaal. M.S. stopt: “Waarheen rijdt gij?” vraagt hij. “Naar Perpignan”. “Stap maar in”. Zij neemt plaats nevens hem. Hij bekijkt ze goed: zwijgzaam, tussen de dertig en de veertig, met hoofddoek, witte, vest, trui. Balschoenen aan de voeten.

Plots vlak voor de draai les Abricotiers zegt zij vriendelijk, zachtjes: “Voorzichtig! Er is hier een zeer gevaarlijke draai”. M.S. vertraagt. Hij kijkt nevens zich: de zetel is leeg! Hij is ontzet, keert terug om te zien niets! - Hij signaleert dit aan de rijkswacht: daar wisten zij het! Tientallen dodelijke ongelukken deden zich sedert lang uitgerekend daar voor.- Audinot vermeldt talloze dergelijke ‘verschijningen’ die alle enigszins op elkander gelijken.

Verklaringen.

Natuurlijk kan men dit alles afdoen als inbeelding b.v.. Het valt Audinot op dat de modern-rationalistische ‘verklaringen’ de feiten te kort doen. Hij houdt zich tenslotte aan deze: “een post mortem aanwezigheid met volledige maar voorbijgaande materialisering van een zich van haar echte situatie onbewuste ziel (o.c., 39).

35. Boze doden.

Bibl. st.: E. Jobbé-Duval, *Les morts malfaisants (Larvae, Lemures)*, Paris, 1924-1, Chambéry 2000-2.

Steller was prof in recht aan de Université de Paris. Hij heeft zich verdiept in wat oude Romeinen dachten inzake doden die voor levenden onguur overkwamen. Wij geven het wezenlijke want dit is nog steeds actueel voor wie zich met occultisme bezighoudt.

Romeinse dodenreligie.

Bij de oude Romeinen was de verering der doden allereerst door vrees ingegeven en enkel daarna door de wil ze gunstig te stemmen. Doden immers leven voort na de dood, in een verminderde graad weliswaar maar werkelijk. Vooral degenen die een niet normale dood gestorven waren, vreesde men ten zeerste.

Termen.

1. Manes.- Dit woord duidt alle doden zonder onderscheid aan.

2.1. Lemures.- Dit woord bedoelt de boze doden.

2.2. Larvae.- Dit is synoniem van lemures.- De term “umbra errans” (umbra exerrans) betekende “dodenschim die dwaalt” en is praktisch synoniem van larva en staat tegenover “quiescens anima” (ziel die rust vindt). In beginsel waren larven eeuwig rusteloze wezens die men kon zien voorbij varen in de wind.- Als schrikbaar woord voor kinderen heetten de boze doden ‘maniae’.

Andere boze geesten.

Larven zijn geen ‘striges’. Dezen zijn boze geesten die verschijnen als nachtvogels (uilen b.v.). Men vreesde ze vooral als bloedzuigers (vampieren). Zij waren de geliefde geesten van de zwarte magie net als de larven.

Hecate, oorspronkelijk een Griekse godin, was de vorstin der larven als maangodin thuis in de onderwereld. Zij voert de larven in de wind aan gevolgd door haar boze honden.

Niet-normale sterfgevallen.

De larven waren te zoeken bij de klasse der niet-normaal gestorvenen. Wij sommen even op: niet-ritueel begravenen, verminkt gestorvenen, onbegravenen, verdronkenen, in hun rust gestoorde doden, voortijdig gestorvenen (kinderen, moeders bij de bevalling), gewelddadig gedoden, gefolterden; doden wie men een uitvaart ontzegde, zelfmoordenaars, gehangenen, verongelukten, gesneuvelden, door de bliksem gedoden.

Situering

De larven waren de vijanden van de andere doden die ze minachtten en pesten. De nabijheid van graven en brandstapels gold als “te mijden” door de aanwezigheid van larven die de andere doden bespieden om ze te pesten.

Situering

De rust vindende zielen werden zowel publiek als privaat vereerd gedurende de

‘feralia’ en de ‘parentalia’ (vieringen).- Larven golden als “uit te sluiten”.

Magische rol.

Defixio.- Deze zwart-magische ritus had een doelwit - iemand die men wou treffen - dat men ‘bond’ (defixio) terwijl men een boze geest (larve, striga) ertoe dwong dit werk uit te voeren. Men schreef de naam van het doelwit op een loden plaat (“tabella, defixionis”) die werd opgerold of geplooid (die men vaak met een nagel doorboorde).-

Een formule begeleidde dit, zoals b.v.: “Dat de wreedaardige Necessitas (*opm.*: de godin Noodzaak) u altijd voorga die in haar bronzen hand de reusachtige nagels en folterklemmen draagt”.

Terloops: “tabellae defixionis” wordt meermaals vertaald door “magische tafels”. Ook: men verwarre niet de ‘vastklemming’ (defixio) met de gewone vervloeking zonder de genoemde onderbouw.

Necromantie.

Deze ritus bestaat erin de geest van de boze dode te onderwerpen zo dat hij antwoordt op vragen of zelfs zwart-magische taken uitvoert. Dit lukte des te beter indien men beschikte over het lijk van de dode.

Beschermentiteiten

Bij dergelijke riten werd beroep gedaan op de levenskracht van Hecate die men b.v. bij graven oproept. Ook Hermes chthonios (Hermes als onderaardse god) werd vaak opgeroepen en wel als identisch met Hermes trismegistos (de driemaal hoogste Hermes), een latere duiding van de klassiek-Griekse god Hermes.

Ziedaar enig inzicht in wat antieke Romeinen dachten over boze doden en wat de gewetenloze magie met die gevaarlijke wezens aanving.- Wij herhalen: wie occult werk verricht - b.v. ziekten, misrekeningen allerhande, angsten helpen oplossen - doet er goed aan deze - wat men nu heet - ‘psychogenealogie’ der Romeinen in acht te nemen.

36. Heksenvervolging.

Bibl. st.: P.-E. Buss, *Les archives du Château de Neuchâtel ont livré le secret des victimes de l'Inquisition*, in: *Le Temps* (Genève) 01.11.03, 15.-

Het artikel verwijst naar enkele resultaten van het onderzoek dat J.-D. Morerod, medievist, prof aan de Université de Neuchâtel, samen met zijn studenten doorvoerde in de archieven van een kasteel.

De Inquisitie begon tussen Neuchâtel en Grenoble haar onderzoeken tussen 1400 en 1450. Zij liet een beeld van de heks na dat “bezem, kromme neus en magische dranken” behelst.

Morerod heeft grotendeels de waarheid kunnen bloot trekken dankzij een zeer waardevolle schat. Rodolphe de Hochberg, graaf van Neuchâtel, tussen 1450 en 1500, wou nagaan welke fasen het onderzoek der domini doorliep. Hij kreeg de Franse vertaling van alle stukken van het dossier.

Methoden.

De dominicanen kwamen in een dorp. Zij gingen naar de mis of traden op op een openbare plaats om de bevolking tot verklikking aan te zetten. Verdachte gedragingen werden nauwkeurig opgetekend. Als meerdere verklikkingen eenzelfde persoon golden, dan zette dit de onbarmhartige machine in gang met vaak als afloop de vlammen van de brandstapel.

Bekentenissen.

Telkens weer bekennen de betichten: “Ja, ik heb deelgenomen aan de sabbat. Ja, ik heb de duivel gezien. Wij pleegden ontucht en zijn op onze vliegende bezems teruggekeerd”. Morerod: “Gedurende de verhoren vierendeelde men u of men dreigde ermee. Onder die voorwaarden zou ook ik op de duur bekend hebben”.

De typische aangeklaagde.-

Morerod wou vooral weten welk type gezocht werd.

1. Degenen die aan waarzeggen deden of als genezers optraden, waren het eerste mikpunt. “Vaak waren het degenen die “het geheim” kenden zoals er nog heden in de streek zijn”. Aldus Morerod.

Zo b.v. Rolin Borguignon uit Cormondèche. Hij komt in vele verklaringen van getuigen voor als een soort waarzegger. Verhoord bekende hij een gedeelte van de aangewreven feiten: “Ja, mijn weten is duivels. Ja, Satan heeft het mij bijgebracht”. Maar ten stelligste loochende hij dat hij aan om het even welke sabbat deelgenomen had.

2. Andere gevallen liggen buiten het zo even genoemde type.- Zo een invloedrijk man - een gewezen burgemeester van Neuchâtel - werd tot de brandstapel veroordeeld omdat de machthebbers in Neuchâtel zich van hem wilden afmaken. Hij staat de eerste op de lijst! Wellicht zijn zijn bekentenissen als ‘tovenaar’, zoals in het geval van vele slachtoffers der Inquisitie, onder foltering afgedwongen.

Evolutie.

In het tweede gedeelte van de XIV-de eeuw zochten de kerkelijke rechters ernaar de betichten opnieuw binnen de kerk te krijgen: indien een beoordeelde er herwinbaar uitzag, dan ontsnapte hij aan de brandstapel. De situatie veranderde in de XV-de eeuw: de inquisitie werd strenger: bekentenissen of niet, de betichten kwamen op de brandstapel. Tot daar enige informatie omtrent de heksenjacht.

Staan wij even stil bij wat een heks eigenlijk is.

C. Savage, *Sorcières*, Paris, 2000, 8, vat samen: “De heks kwam steevast over als een personage met een vaak kwaadaardige ‘macht’ (*opm.*: occulte levenskracht), die in de loop der tijden evolueerde. Zij vloog op een bezem (*opm.*: wat betekent dat zij zich in uitgetreden toestand buiten haar fysiek lichaam bewoog), nam de gedaante aan van een dier (*opm.*: in uitgetreden toestand is het vermogen zich een gedaante naar willekeur eigen te maken, normaal), voerde ‘reizen’ in de geest uit (*opm.*: dat slaat op de bewegingen als uitgetredene). Zij bezocht de doden (*opm.*: een vermogen dat b.v. ook sjamanen bezitten), wierp het lot (*opm.*: zulks is de uitoefening van kwaadaardige macht), genas ziekten”.

Wij hebben tussen haakjes de nodige uitleg gegeven zo dat een waar beeld van de - in het boek van Savage vrouwelijke heks voor de geest komt, - een beeld dat breekt met de karikatuur die gangbaar is. Dit betekent niet dat de heks - object van de Inquisitie - hierdoor van schuld vrijgepleit wordt: het boek van Savage verdedigt ze principieel. Wat van Bijbels standpunt niet zonder ernstig voorbehoud mogelijk is. Dat de inquisitoren zelf demonische trekken vertonen, lijdt dankzij de verslagen niet de minste twijfel.